

LENİN'DEN STALİN'E (1917-1953): SOVYET ORTA DOĞU POLİTİKASININ İDEOLOJİK TEMELLERİ VE SINIRLARI

THE IDEOLOGICAL FOUNDATIONS AND LIMITS OF SOVIET MIDDLE
EASTERN POLICY FROM LENIN TO STALIN (1917-1953)

Ahmet BÜLBÜL*

ÖZ

Bu makale, Sovyetler Birliği'nin 1917-1953 döneminde Orta Doğu'ya yönelik dış politikasını, ideolojik hedefler ile jeopolitik çıkarların kesişim noktasında analiz etmektedir. Çalışma, Lenin döneminde bölgenin devrimci anti-emperyalist mücadelenin doğal bir uzantısı olarak konumlandırıldığını; ancak iç savaş, ekonomik zayıflık ve bölgesel aktörlerin sosyo-politik gerçeklikleri nedeniyle bu yaklaşımın sınırlı bir etki üretebildiğini ortaya koymaktadır. Stalin döneminde ise Sovyet dış politikası, devrimci ideallerden ziyade güvenlik kaygılarının, devlet kapasitesi sorunlarının ve büyük güç rekabetinin belirleyici olduğu pragmatik bir çizgiye evrilmiştir. Yemen ve Hicaz ile kurulan geçici diplomatik açılımlar, İran'da yürütülen nüfuz mücadeleleri ve Filistin/İsrail meselesine ilişkin taktiksel tutum değişiklikleri, Moskova'nın ideolojik söylem ile stratejik zorunluluklar arasında sürekli bir denge arayışı içinde olduğunu göstermektedir. Makale, Sovyetlerin bu dönemde Orta Doğu'da kurumsallaşmış ve kalıcı bir nüfuz alanı oluşturmadığını; buna rağmen ortaya çıkan deneyimlerin, Soğuk Savaş yıllarında bölgenin süper güç rekabetinin merkezî sahnelerinden biri hâline gelmesinde belirleyici bir "stratejik miras" yarattığını ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği (SSCB), Orta Doğu, Komintern, Lenin, Stalin, Filistin, İsrail, İran, Sovyet dış politikası.

ABSTRACT

This article examines the Soviet Union's Middle East policy between 1917 and 1953 by analyzing the interplay between ideological commitments and geopolitical imperatives. It argues that during Lenin's leadership, the region was conceptualized as a potential arena for revolutionary anti-imperialist mobilization and support for national liberation movements. However, limited state capacity, domestic consolidation requirements, and the complex socio-political structures of Middle Eastern societies constrained the practical impact of this revolutionary outlook. Under Stalin, Soviet policy shifted toward a more pragmatic orientation shaped primarily by security concerns, border stability, and the emerging great-power rivalry. Diplomatic initiatives toward Yemen and the Hijaz, the fluctuating Soviet posture in Iran, and the tactical recalibrations concerning the Palestine/Israel question demonstrate Moscow's continual effort to balance ideological discourse with strategic necessities. The article concludes that although the Soviet Union failed to establish a durable and institutionalized sphere of influence in the Middle East during this period, the experiences and patterns formed in these decades created an enduring strategic and intellectual legacy that would shape the region's centrality in the Cold War.

Keywords: Soviet Union (USSR), Middle East, Comintern, Lenin, Stalin, Palestine, Israel, Iran, Soviet Foreign Policy.

*Nuh Naci Yazgan Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler
Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Dr.

E-posta: ahmetbulbul38@hotmail.com

ORCID NO: 0000-0002-3761-8002

Makale Atf Bilgisi: BÜLBÜL Ahmet, (2026). Lenin'den Stalin'e
(1917-1953): Sovyet Orta Doğu Politikasının İdeolojik Temelleri ve
Sınırları, Avrasya Etüdüleri.

Gönderim Tarihi: 01.12.2025 **Kabul Tarihi:** 16.03.2026

I. Giriş

Rus dış politikası, 17. yüzyıldan itibaren jeopolitik konumu, çok katmanlı tarihsel kimliği ve stratejik kültürü nedeniyle uluslararası ilişkiler literatüründe hem süreklilik hem de dönüşüm ekseninde tartışılan önemli bir inceleme alanı olmuştur. Avrupa ile Asya arasında yer alan Rusya/Sovyet coğrafyası; etnik çeşitliliği, önemli Müslüman nüfusu ve ideolojik yönelimleriyle diğer büyük güçlerden ayrılmış, bu durum Sovyet dış politikasının teorik yönelimlerini ve pratik stratejilerini şekillendiren yapısal bir çerçeve oluşturmuştur. Bolşevik liderlik, Ekim Devrimi (1917) sonrasında Sovyet devletini “*sosyalist Batı ile köleleştirilmiş Doğu arasında bir köprü*” olarak konumlandırmış ve Orta Doğu’yu devrimci mücadelenin potansiyel bir cephesi olarak değerlendirmiştir.¹ Nitekim son dönem araştırmalar, Sovyet liderliğinin 1920’lerde İslam faktörünü yalnızca ideolojik bir söylem alanı olarak değil, aynı zamanda Orta Doğu dış politikasında kullanılabilir bir araç olarak değerlendirdiğini göstermektedir.²

Devrim sonrasında Sovyet dış politikası, bir yandan Marksist-Leninist ideolojinin devrimci evrenselcilik iddiası, diğer yandan devletin güvenlik, sınır istikrarı ve güç dengesi hesaplarını önceleyen pragmatik jeopolitik yaklaşımı arasında şekillenen yapısal bir gerilim içinde gelişmiştir. Bu ikili yönelim, Sovyet dış politikasının kurumsal mimarisine de yansımış; devlet merkezli diplomatik çizgiyi temsil eden *Narkomindel* (Halk Dışişleri Komiserliği)³ ile devrimci söylem ve uluslararası komünist hareketlerin koordinasyonundan so-

1 Karen Dawisha. *Soviet foreign policy towards Egypt*, The Macmillan Press, London, 1979, p. 3

2 Vitaly V. Naumkin. “Soviet Diplomacy and the All-Muslim Congress in Saudi Arabia,” *Vestnik Instituta vostokovedeniya RAN*, 2024, vol. 2, p. 30.

3 Sovyet dış politikasından sorumlu temel kurum olan Narkomindel (*Halk Dışişleri Komiserliği – Narodnyj Kommissariat In-nostranykh Del / NKID*), Ekim Devrimi sonrasında Dışişleri Bakanlığı’nın doğrudan ardılı olarak 1917 sonunda kuruldu ve Çarlık dönemi Dışişleri Bakanlığı’nın (MID) kurumsal yapısının önemli bir kısmını devraldı. İlk yıllarda kurum, devrimci propaganda ile klasik devlet diplomasisi arasındaki ikili rolü üstlendi; *Brest-Litovsk Antlaşması*’nın getirdiği sınırlamalar nedeniyle Komiserlik bünyesindeki Uluslararası Devrimci Propaganda Bürosu kapatılmış, yerine Yabancı Siyasal Propaganda Bürosu kurulmuştu. 1919’dan itibaren Narkomindel, pasaport ve vize düzenlemeleri dâhil olmak üzere dış temasların idaresinde tek yetkili kurum haline geldi. Kurum aynı zamanda Sovyet dış politikasını uluslararası kamuoyuna anlatmak amacıyla “*Vestnik Narkomindela*” adlı süreli yayınları desteklemiş ve yabancı basın üzerindeki sansür faaliyetlerini yürütmüştür. Personel yapısı itibarıyla Narkomindel, Bolşevik kadroların sınırlı diplomatik deneyimine rağmen yüksek eğitilmiş bir profilden oluşuyordu; 1917–1930 döneminde görevlilerin yaklaşık %87’si lise üstü eğitim alan kişilerden oluşuyordu. 1930’larda ise Stalinist tasfiyeler nedeniyle Komiserlik ciddi kadro kayıpları yaşamış, diplomatik misyonların çoğunda büyükelçilikler uzun süre maslahatgüzarlar tarafından yürütülmüş ve kurumun özerkliği büyük ölçüde zayıflatılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Teddy J. Uldricks. *Diplomacy and Ideology: The Origins of Soviet Foreign Relations, 1917-1930*, SAGE Publications, London, 1979; Alastair Kocho-Williams. *Russian and Soviet Diplomacy, 1900-39*. London: Palgrave Macmillan, 2012.

rumlu *Komintern* (Komünist Enternasyonal)⁴ arasında zaman zaman belirgin yönelim çatışmaları ortaya çıkmıştır. 1920’lerde Komintern’in devrimci aktivizminin belirgin olduğu bu ikili yapı, 1930’lardan itibaren Stalin’in güvenlik merkezli yaklaşımının ağırlık kazanmasıyla giderek devlet realizmine dayalı bir dış politika anlayışına evrilmiştir.⁵

Lenin döneminin ideolojik aktivizminin en çarpıcı örneklerinden biri Bolşevik hükümetinin 1916 tarihli Sykes–Picot Anlaşması’nı kamuoyuna açıklamasıdır. Gizli anlaşmanın ifşası, İngiltere ve Fransa’yı Orta Doğu halkları nezdinde itibarsızlaştırmayı ve yeni Sovyet devletini “*Batılı emperyalist düzenin ahlaki alternatifi*” olarak sunmayı hedefleyen bilinçli bir ideolojik hamle niteliği taşımıştır.⁶ Bu girişim erken Sovyet dış politikasının propaganda ile jeopolitik hesapların iç içe geçtiği ikili karakterini göstermektedir. Lenin döneminde Orta Doğu, anti-emperyalist ulusal kurtuluş hareketlerinin desteklenebileceği devrimci bir alan olarak görülmüş olsa da ekonomik imkânların sınırlılığı, iç konsolidasyon ihtiyacı ve bölgenin sosyo-politik dinamikleri bu yaklaşımın uygulanabilirliğini önemli ölçüde sınırlandırmıştır. 1920’lerin sonlarından itibaren Stalin’in devlet güvenliğini önceleyen yaklaşımı hâkim olmuş ve Orta Doğu, devrim ihracının bir sahası olmaktan ziyade Sovyet güney sınırlarının korunması ve İngiliz nüfuzunun dengelenmesi gibi jeopolitik kaygıların belirlediği bir çevre bölgeye dönüşmüştür.

Bu çalışma, Lenin’den Stalin’e uzanan süreçte Sovyet Orta Doğu politikasının ideolojik temellerini, güvenlik önceliklerini ve uygulamadaki sınırlılıklarını inceleyerek bu dönemin daha sonraki yıllarda hem Sovyetler Birliği’nin hem de günümüz Rusya Federasyonu’nun bölgedeki dış politika davranışlarını

4 Komintern (Komünist Enternasyonal), 1919 yılında Moskova’da kurulan ve uluslararası komünist hareketi merkezi bir yapı altında örgütlemeyi amaçlayan bir kuruluştur. Lenin’in öncülüğünde kurulan bu örgüt, dünya çapında devrimlerin teşvik edilmesini ve proletarya diktatörlüğü temelinde sosyalist rejimlerin kurulmasını hedeflemiştir. Üye partiler, Komintern’in kararlarına uymakla yükümlüydü ve bu bağlamda Komintern, Sovyet dış politikasının ideolojik bir uzantısı olarak işlev görmüştür. 1935’teki Yedinci Kongresi’nde “Halk Cephesi” stratejisi benimsenmiş ve faşizme karşı sosyalist olmayan güçlerle de ittifak kurulması gündeme gelmiştir. Komintern, 1943 yılında, Sovyetler Birliği’nin Batılı müttefikleriyle ilişkilerini olumsuz etkilememesi amacıyla resmen feshedilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Kevin McDermott & Jeremy Agnew. *The Comintern: A history of international communism from Lenin to Stalin*, Macmillan, Basingstoke, 1996.

5 Roland Starch. „Die KPÖ und die Komintern“, Diplomarbeit in Universität Wien, 2009, p. 29, 147. Erişim tarihi: 27.06.2025. <https://services.phaidra.univie.ac.at/api/object/o:1256216/get> ; Nikolaus Katzer. “Ideologie und Pragmatismus in der sowjetischen Aussenpolitik.” *Aus Politik und Zeitgeschichte APuZ* 1-2/2009, (29.12.2008): p. 4-5. Erişim tarihi: 12.07.2025. <https://www.bpb.de/system/files/pdf/DYKJMY.pdf>

6 Quigley, John. “Leon Trotsky and the Prohibition against Secret Treaties”, *Journal of the History of International Law/Revue d’histoire du droit international* 19.2 (2017): p. 257. Erişim tarihi: 29.06.2025. <https://doi.org/10.1163/15718050-19231017>

şekillendiren zihinsel ve stratejik mirasın temelini oluşturduğunu ileri sürmektedir. Çalışmanın temel argümanı, Sovyet dış politikasının bu dönemde yüksek ideolojik iddialarla başlayan ancak giderek devlet merkezli realizme yönelen bir dönüşüm yaşadığı ve Orta Doğu'nun bu dönüşümün hem sınılandığı hem de biçimlendiği bir laboratuvar işlevi gördüğüdür. Nitekim 1917–1953 dönemi bütüncül olarak değerlendirildiğinde Sovyet Orta Doğu politikasının devrimci aktivizmle başlayıp Stalin döneminde “*tek ülkede sosyalizm*” doktrini çerçevesinde şekillenen güç siyasetine yönelen bir dönüşüm süreci olduğu görülmektedir. Bu nedenle söz konusu dönem, literatürde sıklıkla “*bir tarihsel deney*” olarak tanımlanmakta; ideolojiden realizme geçişin laboratuvarı olarak değerlendirilmektedir.⁷

Yöntem olarak çalışma, Sovyetlerin Orta Doğu politikasını tarihsel bağlamı içinde incelemek amacıyla tarihsel vaka incelemesi yaklaşımını dönemsel içerik analizleriyle birleştirmektedir. Analizde mümkün mertebede döneme lider konuşmaları ve resmi bildirimler gibi birincil kaynaklar temel referans noktası olarak değerlendirilmiş; bunları tamamlayan arşiv araştırmalarına dayanan ikincil literatür karşılaştırmalı içerik çözümlemesi yoluyla incelenmiştir. Bu çerçevede çalışma 1917–1953 dönemini üç analitik aşamada ele almaktadır: 1917–1923 devrimci taarruz ve anti-emperyalist aktivizm dönemi; 1924–1940 pragmatik konsolidasyon ve sınırlı bölgesel angajman dönemi; 1941–1953 ise güvenlik öncelikli jeopolitik genişleme ve erken Soğuk Savaş rekabeti dönemidir. Bu dönemlendirme aynı zamanda 1921–1953 arası Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da ideolojik söylem ile stratejik gereklilikler arasında denge aradığı ancak henüz kalıcı bir nüfuz alanı oluşturamadığı bir “*hazırlık ve konumlanma evresi*” olarak değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Bu hazırlık evresi, II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet dış politikasının temel hedeflerinden biri hâline gelen Akdeniz ve Orta Doğu'ya stratejik erişim arayışını da önceden şekillendirmiştir. Nitekim 1951 yılı itibarıyla Sovyetlerin bölgedeki Batı karşıtı mücadelesinin ağırlık merkezinin Mısır'a kayması⁸, Orta Doğu'nun Soğuk Savaş'ın ilerleyen yıllarında süper güç rekabetinin başlıca sahnelerinden biri hâline gelmesinin zeminini oluşturmuştur.⁹ Bu bağlamda çalışma, 1917–1953 dönemine ilişkin Sovyet Orta Doğu politikasını bütüncül bir çerçevede ele

7 Susanne Schattenberg. “Der Sieg der Bolschewiki.” Sowjetunion I: 1917-1953, *Informationen zur politischen Bildung izpb*, Nr. 322, 2/2014: p. 3, 6. Erişim tarihi: 12.07.2025. https://www.bpb.de/system/files/dokument_pdf/bpb_izpb_Informationen_Sowjetunion_barrierefrei_optimiert_1.pdf

8 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, Frederick A. Praeger, New York, 1959, p. 149.

9 Moshe Efrat & Jacob Bercovitch (eds.). *Superpowers and client states in the Middle East: the imbalance of influence*, Routledge, London, 1991, p. 2.

alan Türkçe literatürdeki sınırlı sayıdaki araştırmalardan biri olup, ideolojik söylem ile jeopolitik pratik arasındaki ilişkiyi sistematik biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede makale, Sovyet Orta Doğu politikasının erken döneminin yalnızca tarihsel bir inceleme konusu olmadığını, aynı zamanda Rusya'nın güncel bölgesel stratejilerini anlamak açısından da analitik bir referans noktası sunduğunu ileri sürmektedir.

Tablo 1: Lenin–Stalin Döneminde Sovyet Orta Doğu Politikasının Dönemsel Süreci

Aşama	Dönem	Birincil Aktör	Baskın Yönelim	Orta Doğu'daki Temel Amaç
Devrimci Taarruz	1917–1923	Komintern	İdeolojik / Anti-Emperyalist	Sömürge Devrimini Tutuşturma (Bakü)
Pragmatik Konsolidasyon	1924–1940	Narkomindel	Realpolitik / İzolasyonist	Sınır Güvenliği ve Komşuların Tarafsızlaştırılması
Jeopolitik Yayılma	1941–1953	Stalin/Devlet Güvenliği	Pragmatik / Güç Odaklı	Tampon Devletler ve Etki Alanları Oluşturma (İran, İsrail)

II. 1917–1923: Devrimci Taarruz ve Anti-Emperyalist Aktivizm Dönemi

“Kapitalistlerin kurbanı olan tüm dünya Müslümanları, uyanın! Rusya, Çarların size yönelik zararlı politikasını terk etti¹⁰ ve İngiliz tiranlığını devirme çabalarınızda size yardım eli uzatıyor. Rusya size tam dini özgürlük ve siyasi özerklik verecektir. Savaş öncesi sınırlara saygı gösterilecek, Ermenistan'a hiçbir Türk toprağı verilmeyecek, Çanakkale Boğazı Türk olarak kalacak ve İstanbul Müslüman dünyasının başkenti olarak kalacaktır...”

Vladimir İlyiç Lenin'in 1919 tarihli dünya Müslümanlarına hitabı¹¹

10 Çarlık Rusya 1917'de çöktüğünde Bolşevikler ve Lenin, devrimci söylemlerine uyacak şekilde dış politika hedeflerini değiştirmiş olsa da yerleşik emperyalizm geleneğini benimsediler ve bunu devam ettirdiler. Bu bağlamda Çarlığın yayımladığı maceraları açıkça gelecekteki Sovyet emellerinin habercisiydi. Bkz. Eric Rochweg. “Soviet Strategy in the Middle East: A Delicate Balance”, *The Mirror-Undergraduate History Journal*, 27/1, (2007): p. 145. Erişim tarihi: 12.08.2025. <https://ojs.lib.uwo.ca/index.php/westernmirror/article/view/15977/12406>

11 Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945–1955*, A Thesis Submitted for the Degree of Ph.D. University of London, 1991, p. 9.

1917 Bolşevik Devrimi'nin ardından Sovyet liderliği Orta Doğu'yu hem anti-emperyalist devrimci mücadelenin yayılabileceği bir alan hem de İngiliz hâkimiyetine karşı jeopolitik baskı üretilebilecek bir cephe olarak değerlendirmiştir.¹² Bununla birlikte iki dünya savaşı arasındaki dönemde Sovyet dış politikasının öncelikleri büyük ölçüde Avrupa ve Uzak Doğu'da yoğunlaşmış, Orta Doğu ise ikincil bir bölge olarak kalmıştır.¹³ 1920'lerin başında Moskova açısından "Orta Doğu" esasen Türkiye, İran ve kısmen Afganistan'dan ibaretti; Arap dünyası henüz Sovyet stratejik hesaplarında merkezi bir yer tutmamaktaydı.¹⁴ Bu sınırlı ilginin başlıca nedenleri arasında Sovyetlerin ekonomik ve askerî kapasitesinin zayıflığı, bölgeye ilişkin bilgi birikiminin yetersizliği¹⁵ ve İslam'a yönelik çelişkili¹⁶ ideolojik yaklaşım yer almaktaydı.¹⁷ Buna rağmen özellikle 1919'dan itibaren Sovyet liderliği Orta Doğu'yu, İngiliz emperyalizmine karşı yürütülen küresel mücadelenin önemli bir cephesi olarak görmeye başlamış¹⁸ ve Lenin bölgedeki ulusal kurtuluş hareketlerini potansiyel anti-emperyalist müttefikler olarak değerlendirmiştir.¹⁹ Bu pragmatik esneklik o kadar ileri gitmiştir ki bazı Komintern çevrelerinde İngiliz etkisini zayıflatmak amacıyla Komintern etkisine açık bir hilafet formülünün dahi tartışıldığı görülmektedir.²⁰

12 Eric Rochweg. "Soviet Strategy in the Middle East: A Delicate Balance", p. 143.

13 Ronald D. McLaurin. *The Middle East in Soviet Policy*, Lexington Books D.C. Heath and Company, Toronto, 1975, p. 4; Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München, p. 51.

14 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 52; Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 52.

15 Bu dönemde Sovyet siyasetçi ve entelektüellerinin Orta Doğu üzerine yaptığı değerlendirmeler son derece sınırlı kalmış; Arap ülkelerine ilişkin yayınların azlığı, Sovyet kamuoyunda ve karar alma mekanizmalarında bu bölgeye dair bilgi birikiminin yetersizliğini ortaya koymuştur. Bkz. Walter Schilling. "Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917," p. 5.

16 Bu bağlamda örneğin, Lenin'in yukarıdaki çağrısının aksine, Sovyetler, Eylül 1920'de Bakü'de bir "Doğu Halkları Komünist Kongresi" düzenledi; bu kongre hem İslam'ı hem de Hıristiyanlığı reddeden ve küçümseyen ateist ve materyalist bir felsefeye dayanan "proletarya diktatörlüğünü" desteklemek üzere harekete geçmeye çağırdı. Kongre öncesinde Lenin, Doğu halklarının kapitalist gelişme aşamasından geçmek zorunda olmadığı sonucuna varmıştı. Bu, Sovyetler Birliği'nin yardımıyla gerçekleştirilebilir ve kapitalist aşamadan geçmek zorunda kalmadan Komünizme yol açabilirdi. Bkz. Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945–1955*, p. 9-10; Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, Central Asian Research Centre in association with Canadian Institute of International Affairs, London, 1971, p. 15.

17 Aaron S. Klieman. *Soviet Russia and the Middle East*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1970, p. 33; Walter Schilling. "Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917," *Aus Politik und Zeit Geschichte*, APuZ, B 51-52/75 (20. Dezember 1975): p. 5. Erişim tarihi: 21.06.2025. https://www.bpb.de/system/files/apuz_files/1975-51-52/APuZ_1975_51-52.pdf

18 Edward Hallet Carr. *The Bolshevik Revolution, 1917-1923* (Vol. 3). WW Norton & Company, New York, 1985, p. 236.

19 Eric Rochweg. "Soviet Strategy in the Middle East: A Delicate Balance", p. 145; Walter Schilling. "Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917," p. 5.

20 Vitaly V. Naumkin. "Soviet Diplomacy and the All-Muslim Congress in Saudi Arabia," p. 37.

Buna karşın Sovyet liderliği devrimci potansiyelin asıl olarak Avrupa'da bulunduğunu düşünmüş ve Orta Doğu ile Asya'daki "geri kalmış" toplumlara daha çok ikincil bir mücadele alanı olarak değerlendirmiştir.²¹ Beklenen Batı/Avrupa devrimlerinin gerçekleşmemesi, Sovyet dış politikasını giderek daha acil güvenlik kaygılarına yöneltmiş²² ve Orta Doğu'ya verilen önemi daha da sınırlamıştır.²³ 1920'lerin başında yaşanan ekonomik ve askerî zayıflık, özellikle 1921'deki "Kronstadt İsyanı" gibi gelişmeler, Sovyet devletinin dış politikada kullanabileceği askerî imkânları ciddi ölçüde kısıtlamıştır.²⁴ Bu koşullar altında Moskova, Orta Doğu'da kapsamlı bir devrimci yayılma stratejisi yerine daha ihtiyatlı bir güç dengesi yaklaşımına yönelmiş; İngiltere ve Fransa arasındaki rekabetten yararlanmaya çalışırken aynı zamanda bazı devrimci ve milliyetçi hareketlerle sınırlı temaslar kurmuştur.²⁵ Yemen ve Arabistan gibi bölgelerde İngiliz karşıtı unsurlara ilgi gösterilmesine rağmen²⁶, İngiliz kontrolünün güçlü olduğu Irak gibi alanlardan bilinçli biçimde uzak durulmuştur.²⁷ Bu durum, Sovyet Orta Doğu politikasının bu dönemde ideolojik hedeflerden ziyade mevcut güç dengeleri ve fırsatların sınırları içinde şekillenen seçici bir stratejiye dayandığını göstermektedir.

Sovyetler ile Hicaz arasında diplomatik ilişkiler 1924 yılında, Sovyet temsilcisinin yabancı diplomatik misyonların bulunduğu Cidde'ye gönderilmesiyle kurulmuştur.²⁸ 1925'in sonu ve 1926'nın başında Hicaz'ın Nejd tarafından fethedilmesiyle yeni bir siyasal yapı ortaya çıkmış ve 1932'den itibaren Suudi

21 Caroline Kennedy-Pipe. *Russia and the World 1917-1991*, Arnold, London, 1988, p. 12.

22 Caroline Kennedy-Pipe. *Russia and the World 1917-1991*, p. 12.

23 Her ne kadar toplumsal devrimi dünya çapında yayma genel arzusu, kavramsal olarak Orta Doğu ve Asya'yı öncelikle de Sovyet dış politikası daha acil güvenlik önceliklerine yönelmesi, Orta Doğu'ya olan ilginin daha da azalmasına yol açmıştır. Bkz. Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 53; Walter Schilling. "Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917," p. 5.

24 Herhangi bir zamanda herhangi bir devletin ilk önceliği kendini korumak ve güvenliğini sağlamaktır. Bu bağlamda Çarlık hükümetinin devrilmesinden sonra yeni kurulan Rus rejimi için güvenlik özellikle karmaşık bir gerekliliktir. Daha önce Rus hakimiyeti ya da egemenliği altında olan geniş topraklar artık Rus idari kontrolüne tabi değildi. Bazı bölgeler Bolşeviklere düşman Rus güçlerinin hakimiyeti altındaydı; bazıları Rusya'dan ayrılmıştı ve daha sonra, bazı Rus toprakları yarım yamalak ve kötü niyetli yabancı işgallerin bir sonucu olarak askerî işgal altındaydı. Bkz. Aaron S. Klieman. *Soviet Russia and the Middle East*, p. 34; Walter Schilling. "Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917," p. 6; Ronald D. McLaurin. *The Middle East in Soviet Policy*, p. 3.

25 Walter Schilling. "Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917," p. 6.

26 Ronald D. McLaurin. *The Middle East in Soviet Policy*, p. 5.

27 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 55.

28 Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 16; Aryeh Y. Yodfat. *The Soviet Union and the Arabian Peninsula Soviet Policy Towards the Persian Gulf and Arabia*, Croom Helm, London, 1983, p. 1; Andrej Kreutz. *Russia in the Middle East: friend or foe?* Praeger Security International, Westport, 2007, p. 124.

Arabistan Krallığı olarak adlandırılan devlet oluşmuştur. Bu yeni yönetimi tanıyan ve onunla diplomatik ilişki kuran ilk devletlerden biri Sovyetler Birliği olmuş; Moskova 1926 yılında Kerim Khakimov'u diplomatik temsilci olarak Cidde'ye göndererek Suudi yönetimiyle erken bir diplomatik temas kurmuştur.²⁹ Sovyet dış politikasını yöneten Dışişleri Halk Komiserliği (NKID), Arabistan konusunda ideolojik devrim ihracı yaklaşımından ziyade daha klasik ve pragmatik bir diplomatik çizgi benimsemiş, Sovyet devletinin somut çıkarlarını önceleyen bir politika izlemeye çalışmıştır.³⁰ Bu erken diplomatik temas, Moskova'nın Arap dünyasında Batılı sömürge güçlerinden farklı bir aktör olarak algılanmasına da katkı sağlamıştır.³¹ 1920'lerde Hicaz'da görev yapan Sovyet diplomatları ve doğubilimcileri, Arap dünyasıyla doğrudan temas kuran ilk Sovyet temsilcileri arasında yer almış ve Sovyetler Birliği'nin Arap Yarımadası'nda sınırlı da olsa diplomatik ve ekonomik bir varlık oluşturmasında önemli rol oynamışlardır.³² Sovyet diplomatları Suudi yönetimi nezdinde belirli bir sempati kazanabilmişti. Bunun temel nedeni, Sovyetler Birliği'nin Arap dünyasında sömürgeci bir geçmişe sahip olmaması ve Suudilerle “*eşitler arası ilişki*” kurmaya çalışmasıydı.³³ Bununla birlikte Sovyet dış politikasında propaganda söylemi ile diplomatik pragmatizm arasında zaman zaman gerilimler de ortaya çıkabiliyordu. Nitekim Pravda gazetesinde Suudi Kralı İbn Suud'u İngiliz ajanı olarak nitelendiren bir yazı yayımlandığında, Sovyet liderliği bunun Sovyet-Suudi ilişkilerine zarar verebileceğini düşünmüş ve NKID bu tür söylemlere sert tepki göstermiştir.³⁴ Sovyet diplomatik değerlendirmelerinde İbn Suud'un liderlik tarzı da ele alınmış ve bazı Sovyet gözlemciler tarafından “*sert fakat adil*” bir hükümdar olarak tasvir edilmiştir.³⁵

29 Yury Barmin. “How Moscow lost Riyadh in 1938.” *AlJazeera* (15 Ekim 2017), Erişim tarihi: 02.07.2025. <https://www.aljazeera.com/opinions/2017/10/15/how-moscow-lost-riyadh-in-1938> ; Aryeh Y. Yodfat. *The Soviet Union and the Arabian Peninsula Soviet Policy Towards the Persian Gulf and Arabia*, p. 1; Sami Moubayed. “How the Soviet Union collapse impacted the Arab World”, *Al Majalla*. (24 Dec 2023), Erişim tarihi: 08.08.2025. <https://en.majalla.com/node/306771/documents-memoirs/how-soviet-union-collapse-impacted-arab-world>; Andrej Kreutz. *Russia in the Middle East: friend or foe?* p. 124; Andrej Kreutz. “Russia and the Arabian peninsula”. *Journal of Military and Strategic Studies*, Vol. 7, Issue 2 (Winter 2004): p. 6. Erişim tarihi: 30.07.2025. <https://jmss.org/article/view/57765/43440>

30 Vitaly V. Naumkin. “The Soviet Union and the Kingdom of Saudi Arabia in the 1930s.” *Уральское востоковедение. Вып. 15: Ближний Восток—на перекрестке путей и судеб: к юбилею академика РАН ВВ Наумкина к 25-летию кафедры востоковедения УрФУ* (2025): p. 30.

31 Vitaly Naumkin. “Kingdom of Saudi Arabia in the Late 1920s - Early 1930s: Lessons from the Soviet-British Competition”, *Современная Европа*, No. 5, 2023, pp 162-163.

32 Vitaly V. Naumkin. “The Soviet Union and the Kingdom of Saudi Arabia in the 1930s”, p. 30

33 Vitaly Naumkin. “Kingdom of Saudi Arabia in the Late 1920s”, pp. 161-162.

34 Vitaly V. Naumkin, “Soviet Diplomacy and the All-Muslim Congress in Saudi Arabia,” p. 39.

35 Vitaly Naumkin and Vasily Kuznetsov. “The Kingdom of Saudi Arabia: More on Determining the Model of Arab Nationhood.” *Comparative Politics Russia* 14.1-2 (2023): p. 123.

SSCB, 1926–1927 yılları arasında Suudi Arabistan’a şeker, petrol ürünleri ve tekstil başta olmak üzere çeşitli mallar ihraç etmiştir. Sovyet diplomatik misyonunun temel hedeflerinden biri, Sovyet ürünlerinin Suudi pazarında yer edinmesini sağlamaktı; bu doğrultuda tahıl, kerosen ve petrol ürünleri Sovyet ticaret politikasının önemli araçları hâline gelmiştir.³⁶ Bu ekonomik temaslar yalnızca ticari değil aynı zamanda stratejik bir anlam taşımaktaydı. Sovyet liderliği, Batı etkisinden bağımsız bir Arap siyasi yapılanmasının ortaya çıkabileceğini ve bunun İngiliz nüfuzunu zayıflatabileceğini düşünüyordu. Bu yaklaşım, Komintern söyleminin korunmasına rağmen dış politikanın esas olarak İngiliz gücünü sınırlamaya yönelik pragmatik hedefler³⁷ doğrultusunda yürütüldüğünü göstermektedir.³⁸ Bu stratejik araçsallaştırmanın dikkat çekici örneklerinden biri de 1926 Haziran–Temmuz aylarında Mekke’de düzenlenen Dünya Müslüman Kongresi bağlamında ortaya çıkmıştır. Sovyet liderliği, kongrede İngiliz etkisini dengelemek amacıyla Müslüman delegasyon gönderme planları yapmış ve böylece İslam dünyasında Sovyet nüfuzunu artırmayı hedeflemiştir.³⁹ Aynı dönemde Sovyet–Suudi ilişkileri yoğun bir büyük güç rekabeti ortamında gelişmiş; İngiliz istihbaratının Suudi diplomatik yazışmalarını çözmesi ve Moskova ile Riyad arasındaki temasları yakından takip etmesi, bu ilişkilerin sürekli dış müdahale ve sabotaj riski altında yürütüldüğünü göstermiştir.⁴⁰

Benzer hedefler doğrultusunda Sovyetler Birliği, Arap Yarımadası’nın güneyinde yer alan ve uluslararası sistemle sınırlı ilişkilere sahip olan Yemen ile de temas kurmuştur.⁴¹ SSCB, Yemen’in bağımsızlığını 1926 yılında, ülkenin

36 Vitaly Naumkin. “Kingdom of Saudi Arabia in the Late 1920s”, p. 163.

37 Sovyet dış politikasında ideolojik söylem ile pragmatik çıkar hesapları arasındaki gerilim, özellikle ekonomik araçların siyasal hedefler doğrultusunda kullanılmasıyla belirginleşmiştir. 1920’lerin sonlarından itibaren Sovyet karar alıcıları ekonomik ilişkileri siyasal nüfuzun bir aracı olarak değerlendirmiştir. Bu durum, ideolojik dayanışma söyleminin çoğu zaman devlet çıkarlarına tâbi kılındığını göstermektedir. Nitekim bazı araştırmalara göre Sovyetler Birliği, 1930’larda Ukrayna ve Güney Rusya’da yaşanan yamyamlığa kadar varan ağır kıtlık koşullarına rağmen Hicaz, Yemen ve Mısır gibi bölgelere tahıl ve temel gıda maddeleri ihraç etmeyi sürdürmüştü; bu da dış ekonomik faaliyetlerin ideolojik dayanışmadan ziyade jeopolitik ve diplomatik hedefler doğrultusunda yürütüldüğüne işaret etmiştir. Bkz. Alexy Vasiliev. *Russia’s Middle East Policy, From Lenin to Putin*. p. 21.

38 Roland Starch. „Die KPÖ und die Komintern“, pp. 147-148.

39 Sovyet diplomasi belgeleri, Moskova’nın Mekke’de düzenlenen Dünya Müslüman Kongresi’ni İngiliz nüfuzuna karşı kullanmayı planladığını göstermektedir. Sovyet Dışişleri Komiseri Georgy Chicherin’in planına göre kongreye yalnızca resmî bir Müslüman delegasyonu değil, aynı zamanda “*hacılar*” görünümünde gayriresmî bir grubun gönderilmesi de düşünülmüştür. Naumkin’e göre Mekke Kongresi yalnızca İbn Suud’un meşruiyetini pekiştirmekle kalmamış, aynı zamanda İngiltere destekli Kahire Hilafet Kongresi girişimini de önemli ölçüde zayıflatmıştır. Bkz. Vitaly V. Naumkin, “Soviet Diplomacy and the All-Muslim Congress in Saudi Arabia,” pp. 37-38, 42.

40 Vitaly V. Naumkin. “The Soviet Union and the Kingdom of Saudi Arabia in the 1930s”, pp. 30-31.

41 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 55.

İngiltere ve İtalya ile ciddi bir gerilim yaşadığı bir dönemde tanımıştır.⁴² Yemen Hükümdarı İmam Yahya'nın Aden'de İngilizlerle süregelen sınır anlaşmazlığının ardından 1 Kasım 1928'de Moskova ile bir dostluk ve ticaret antlaşması imzalaması, Sovyet–Arap ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.⁴³ Bu antlaşma SSCB'ye Yemen'de daimi bir ticaret misyonu kurma imkânı sağlamış ve bir Arap devleti ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan ilk “eşit” antlaşmalardan biri olarak değerlendirilmiştir. Pratikte Sovyetler Yemen'de Hicaz'a kıyasla daha aktif bir diplomatik ve ekonomik varlık kurmayı başarmışlardır.⁴⁴ Bununla birlikte Moskova'nın bölgeye ilişkin sınırlı bilgi birikimi ve kurumsal eşgüdüm sorunları bu nüfuzun kalıcı bir stratejik avantaja dönüşmesini engellemiştir.⁴⁵ Nitekim Sovyet bürokrasisi içinde özellikle NKID ile Dış Ticaret Halk Komiserliği (NKVT) arasında Arabistan politikasının yürütülmesi konusunda ciddi görüş ayrılıkları bulunması, Sovyet politikasının etkinliğini sınırlayan önemli bir faktör olmuştur.⁴⁶

Suudi Kralı Abdülaziz'in 1932'de gerçekleştirdiği Moskova ziyareti, Sovyet–Suudi ilişkilerinin önemli dönüm noktalarından biri olmuştur.⁴⁷ Kral Abdülaziz, Londra'yı mali yardım sağlamaya zorlamak amacıyla Moskova'nın sunduğu destek teklifini diplomatik bir koz olarak kullanmış, ancak Sovyet yardımını fiilen kabul etmemiştir. Bu gelişmenin ardından iki devlet arasındaki ilişkiler giderek durgunlaşmıştır. Bununla birlikte Sovyet diplomatik raporları, İbn Suud'un bazı dönemlerde Moskova'dan askerî ve siyasi destek arayışına girdiğini ve Sovyet temsilcileriyle yapılan görüşmelerde bu yönde talepler dile getirdiğini göstermektedir.⁴⁸ Stalin'in iktidarını güçlendirmesiyle birlikte komünist rejim ile İslam dünyası arasındaki ilişkiler de giderek gerilmiştir. Nitekim 1932 yılında SSCB'de Müslümanların hacca gitmesi fiilen yasaklanmıştır.⁴⁹ Sovyetlerin casusluk suçlamasıyla Cidde misyon başkanı Kerim Khakimov'un (1938) ve meslektaşısı Nazır Turyakulov'un (1937) Stalin döne-

42 Alexy Vasiliev. *Russia's Middle East Policy, From Lenin to Putin*. Durham Modern Middle East and Islamic World Series. London: Routledge, 2018, p. 19.

43 Andrej Kreutz. *Russia in the Middle East: friend or foe?* p. 125; Andrej Kreutz. “Russia and the Arabian peninsula”, p. 7; Aryeh Y. Yodfat. *The Soviet Union and the Arabian Peninsula Soviet Policy Towards the Persian Gulf and Arabia*, p. 1.

44 Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 17.

45 Vitaly Naumkin. “Kingdom of Saudi Arabia in the Late 1920s”, p. 176.

46 Vitaly V. Naumkin. “The Soviet Union and the Kingdom of Saudi Arabia in the 1930s”, p. 33.

47 Andrej Kreutz. *Russia in the Middle East: friend or foe?* p. 125.

48 Vitaly V. Naumkin. “The Soviet Union and the Kingdom of Saudi Arabia in the 1930s”, p. 32.

49 Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 20.

mindeki tasfiyeler sırasında idam edilmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerde derin bir kırılmaya yol açmıştır. Suudi Arabistan'da yerel çevrelerde “Kızıl Paşa” olarak bilinen ve Kral Abdülaziz ile kişisel düzeyde güvene dayalı yakın ilişkiler kurmuş olan Khakimov'un ortadan kaldırılması, Suudi yönetiminde büyük bir güvensizlik yaratmıştır. Khakimov'un idamı üzerine Kral Abdülaziz Moskova'ya sert tepki göstermiş, Sovyet yönetimini Müslüman dünyasında devrimci faaliyetleri teşvik etmeye çalışmakla suçlamış ve SSCB'nin Cidde'ye yeni bir diplomatik temsilci göndermesine izin vermemiştir.⁵⁰ Yaşanan bu gelişme yalnızca bireysel bir diplomatik kriz değil, aynı zamanda Stalin döneminde Sovyet dış politikasının giderek iç güvenlik kaygıları ve NKVD'nin öncelikleri doğrultusunda şekillenmeye başlamasının da bir yansımasıydı. Yaşanan bu kırılma, Sovyet dış politikasında daha önce görülen “*ideolojik-fırsatçı esnekliğin*” yerini giderek “*güvenlikçi iç konsolidasyonun*” almasının tipik bir sonucu olarak değerlendirilebilir.⁵¹

Batı Arabistan'daki Sovyet ticaret misyonlarının sınırlı başarısı⁵² ve Sovyetlerin Avrupa'daki gelişmelerle giderek daha fazla meşgul olması, Moskova'nın Arabistan politikasında bir revizyona gitmesine yol açtı. Nitekim Eylül 1938'de Suudi Arabistan ve Yemen'deki tüm Sovyet personelinin geri çağırılması bu sürecin en açık göstergesi oldu.⁵³ 1930'ların ortalarından itibaren Sovyet dış politikasının önceliklerinin giderek Avrupa'ya kayması ve yaklaşan savaş tehdidinin diplomatik gündemde öne çıkması da Arabistan politikasının ikinci plana düşmesine katkıda bulunmuştur.⁵⁴ Oysa bu dönemde Yemen ve Suudi Arabistan, Arap dünyasında bağımsızlıklarını koruyabilmiş nadir devletler olarak dikkat çekiyordu; biri açık biçimde İngiliz karşıtı bir çizgi izlerken diğeri bu yönde bir tutum sergiliyor görünüyordu. Ancak Sovyetler Birliği bu stratejik fırsatlardan yararlanabilecek ekonomik kapasiteye ve kurumsal altyapıya sahip değildi.⁵⁵ Nitekim bazı araştırmalar Sovyet nüfuzunun bölgede kalıcı bir etki

50 Yury Barmin. “How Moscow lost Riyadh in 1938.”; Andrej Kreutz. *Russia in the Middle East: friend or foe?* p. 125; Sami Moubayed. “How the Soviet Union collapse impacted the Arab World”.

51 Nikolaus Katzer. “Ideologie und Pragmatismus in der sowjetischen Aussenpolitik.” pp. 6-7.

52 John Baldry. “Soviet relations with Saudi Arabia and the Yemen 1917-1938.” *Middle Eastern Studies*, Vol. 20, No. 1 (Jan., 1984): p. 53. Erişim tarihi: 02.07.2025. <http://www.jstor.org/stable/4282977>.

53 Sovyetler ve Suudi Arabistan arasındaki diplomatik ilişkiler ancak 17 Eylül 1990'da her iki ülke de diplomatik ilişkilerin yeniden başlatıldıklarını açıklayan ortak bir bildiri yayınlaması ile yeniden başlatıldı. Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler ancak 1992'de tamamen restore edilebildi. Bkz. Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 17; John Baldry. “Soviet relations with Saudi Arabia and the Yemen 1917-1938.” p. 73.

54 Vitaly V. Naumkin. “The Soviet Union and the Kingdom of Saudi Arabia in the 1930s”, p. 34.

55 Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the*

yaratamamasını ticaret kurumlarının zayıflığı, bürokratik çekişmeler ve ekonomik kaynakların sınırlılığı gibi yapısal faktörlerle açıklamaktadır.⁵⁶ Stalin döneminde ideolojik önceliklerden ziyade iç güvenlik kaygılarının belirleyici hâle gelmesi de bu fırsatların değerlendirilmesini daha da zorlaştırmıştır.⁵⁷

III. 1924–1940: Pragmatik Konsolidasyon ve Sınırlı Bölgesel Angajman

Arabistan Yarımadası'nda yaşanan diplomatik başarısızlıklar, Sovyet dış politikasının 1920'lerin sonlarından itibaren giderek güvenlik merkezli bir iç konsolidasyona yöneldiğini ve Orta Doğu'daki angajmanın daha temkinli bir karakter kazandığını göstermektedir. Stalin'in iktidarını pekiştirmesiyle birlikte Sovyet dış politikasında devrimci aktivizm yerini giderek daha belirgin biçimde devlet merkezli ve pragmatik bir realizme bırakmıştır. Komintern'in 1930'lardan itibaren etkisinin azalması da Sovyet dış ilişkilerinde ideolojik ajitasyondan çok sınır güvenliği, rejim istikrarı ve İngiliz nüfuzunun dengelenmesi gibi jeopolitik önceliklerin öne çıktığını göstermektedir.⁵⁸ Bu çerçevede Orta Doğu, Sovyet liderliği tarafından devrim ihracının bir sahası olmaktan ziyade taktiksel fırsatların değerlendirildiği, ancak sınırlı kaynaklar ve iç güvenlik kaygıları nedeniyle yalnızca seçici biçimde müdahale edilen bir bölge olarak ele alınmıştır. Suudi Arabistan ve Yemen örneklerinde olduğu gibi Moskova, İngiliz nüfuzunu zayıflatabilecek kanallar aramış; ancak iç önceliklerin baskınlığı ve sınırlı ekonomik ve kurumsal yetersizlikler nedeniyle bu girişimler çoğu zaman kalıcı sonuçlar üretememiştir.⁵⁹

Bolşevik Devrimi sonrasında Sovyetlerin Filistin meselesine ve bu çerçevede Siyonist harekete yönelik yaklaşımında önemli bir değişim gözlemlenmiştir. 20. yüzyılın başlarında Siyonist hareketin önemli merkezlerinden biri olan Rusya'da⁶⁰ bazı devlet adamları Siyonizmi Orta Doğu'daki nüfuzlarını

Arabian peninsula, 1955-1970, p. 18. Bazı araştırmalara göre İngiltere'nin Suudi Arabistan'daki petrol potansiyelini başlangıçta yeterince ciddiye almaması ve bu alandaki yatırımlardan kaçınması da, uzun vadede bölgedeki güç dengelerini değiştiren önemli stratejik hatalardan biri olarak değerlendirilmektedir. Vitaly Naumkin. "Kingdom of Saudi Arabia in the Late 1920s", pp. 163-164.

56 Vitaly Naumkin. "Kingdom of Saudi Arabia in the Late 1920s", p. 176.

57 Susanne Schattenberg. "Der Sieg der Bolschewiki", p. 22.

58 Roland Starch. „Die KPÖ und die Komintern“, p. 148-149; Susanne Schattenberg. "Der Sieg der Bolschewiki", p. 22.

59 Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 17-18; John Baldy. "Soviet relations with Saudi Arabia and the Yemen 1917-1938." p. 53, p. 73.

60 Siyonist hareket esas olarak Rusya ve Polonya'da oluşmuştur. Birçok önde gelen Siyonist lider ve teorisyen Rus imparatorluğundan gelmiştir. 19. yüzyılın sonlarından bu yana Yahudi-Sosyalist Ruslar, Siyonist düşüncenin gelişiminde ve İsrail'in kuruluşunda önemli bir rol oynamışlardır. Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen Yahudi göçmenlerin büyük sayılarda gelmesinden çok önce, Doğu Avrupa ve Rusya'dan gelen birkaç nesil

artırabilecek potansiyel bir araç olarak değerlendirmiştir. Nitekim dönemin Dışişleri Bakanı Vladimir Lamsdorf, Yahudilerin Filistin'e göçünü Rus etkisini güçlendirebilecek bir fırsat olarak görmüştür. Ekim Devrimi öncesinde kısa süre dışişleri bakanlığı yapan Pavel Milyukov da *Balfour Deklarasyonu*'nun Rusça bir versiyonunun yayımlanmasını önermiş, ancak bu girişim kabine tarafından kabul edilmemiştir.⁶¹ Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle birlikte Siyonist harekete yönelik tutum daha temkinli bir çizgiye evrilmiştir.⁶² Yeni rejim, karşı karşıya kaldığı ciddi iç sorunlar nedeniyle başlangıçta Siyonist faaliyetlere doğrudan müdahale etmekten kaçınmış ve devrim sonrası ilk yıllarda bu faaliyetler büyük ölçüde devam etmiştir.⁶³ Ancak İç Savaş'ın Bolşevikler lehine sonuçlanmasının ardından Sovyet yönetiminin Siyonizm ve Yahudi milliyetçiliğine yönelik yaklaşımı giderek sertleşmiştir.⁶⁴ Sovyet liderliği artık Rusya'daki Yahudi toplulukların siyasi desteğine eskisi kadar ihtiyaç duymadığını düşünmüş ve bu doğrultuda Siyonist örgütlenmeler kademeli biçimde sınırlandırılmıştır. Sonuç olarak 1930'lara gelindiğinde Sovyetler Birliği sınırları içinde örgütlü Siyonist hareket büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır.⁶⁵

Sovyetlerin Siyonizm'e yönelik olumsuz yaklaşımının temelinde, bu hareketi Batı emperyalizminin bir uzantısı olarak görmeleri yatıyordu.⁶⁶ Nitekim 1930'da Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi, Siyonizm'i "*Yahudi burjuvazisinin sömürücü çıkarlarını ve büyük güçlerin baskıcı çabalarını yansıtan*" bir

---

göçmen, İsrail Devleti'nin inşasının temellerini attı, ilk tarımsal yerleşimlerini ve Histadrut (İsrail Sendikası) gibi birçok kurumunu kurdu. Aralarında David Ben-Gurion, Golda Meir ve Moşe Şaret'in de bulunduğu sayısız lideri Rus İmparatorluğu'nda doğdu ve devrim döneminin başlangıcını bir ölçüde deneyimledi. 20. yüzyılın başlarında, dünyadaki tüm Yahudilerin üçte ikisinden fazlası, Polonya da dahil olmak üzere Çarlık Rusya'sında yaşıyordu. 1990'lara doğru Sovyet Yahudi cemaati, ABD ve İsrail'dekilerden sonra dünyanın üçüncü büyük Yahudi cemaatiydi ve resmi rakamlar Sovyet Yahudilerinin sayısını yaklaşık 2,2 milyon olarak gösteriyordu. Bu bağlamda her ne kadar unutulmuş gözükse de bugünkü İsrail üzerinde önemli bir Rus mirası bulunmaktadır. Bkz. Alexy Vasilev. *Russia's Middle East Policy, From Lenin to Putin*. p. 257-258; Guy Laron. "Israel and the Soviet Union 1948-1973," içinde Joel Peters and Rob Geist Pinfold (ed). *Routledge Handbook on Israel's Foreign Relations*, Routledge, London, 2024, p. 93; Mirjam Limbrunner. "The struggle between Communism and Zionism. Jewish collective identity between class and state in revolutionary Russia and historic Palestine", *Global Histories: A Student Journal*, Vol. 5, No. 2 (November 2019): p. 61. Erişim tarihi: 11.07.2025. <https://www.globalhistories.com/index.php/GHSJ/article/view/334/181>

61 Guy Laron. "Israel and the Soviet Union 1948-1973", p. 93.

62 Ivo J. Lederer, & Wayne S. Vucinich. *The Soviet Union and the Middle East: The Post-World War II Era*. Hoover Institution Press, Stanford, 1974, p. 9.

63 Walid Sharif. "Soviet Marxism and Zionism," *Journal of Palestine Studies*, 6/3 (1977): p. 90. Erişim tarihi: 24.06.2025. <https://doi.org/10.2307/2535581>

64 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 103.

65 Walid Sharif. "Soviet Marxism and Zionism", p. 91, p. 93.

66 Lukasz Hirszcovic. "Soviet perceptions of Zionism." *Soviet Jewish Affairs*, Vol. 9 No. 1 (1979): p. 53. Erişim tarihi: 06.07.2025. <https://doi.org/10.1080/13501677908577302>

oluşum olarak tanımladı.⁶⁷ Lenin'in sürekli, Stalin'in ise çoğu zaman vurguladığı üzere, Siyonist hareket özellikle Orta Doğu bağlamında İngiliz emperyalizminin aracı ve proleter devrime karşı karşı-devrimci bir unsur olarak değerlendirilmekteydi.⁶⁸ Moskova'da 1920'ler ve 1930'lar boyunca Filistin'e yönelik ilginin sınırlı kalması, hem iç siyasi sorunlar hem de uluslararası izolasyonla ilişkiliydi.⁶⁹ Her ne kadar Sovyet liderliği bölgedeki ulusal hareketleri emperyalizme karşı doğal müttefikler olarak tanımlasa da Filistin dosyası ideolojik ve jeopolitik açıdan karmaşık bir zemine sahipti. Bu nedenle erken Sovyet dış politikasında Filistin'e ilişkin karar alma süreçleri çoğu zaman tutarsız ve reaksiyoner nitelikte oldu ve Moskova'nın Araplara verdiği destek sınırlı bir pratik etki yarattı.⁷⁰ Ayrıca Bolşevik yönetimin eski Çarlık kurumlarını—okul ve hastane ağları da dahil olmak üzere—ortadan kaldırması yerel topluluklarla olan etkileşimi zayıflatarak Sovyet etkisinin daha da sınırlı kalmasına yol açtı.⁷¹

Bu dönemde Filistin'e yönelik Sovyet değerlendirmeleri, hem İngiliz mandater yönetimine duyulan karşıtlık hem de Siyonist hareketin niteliğine ilişkin ideolojik analizler üzerinden şekillenmiştir. Bolşevikler için Filistin, yalnızca bir sömürgecilik örneği değil, aynı zamanda ulusal hareketler, dinî kimlikler ve sınıf mücadelesinin iç içe geçtiği bir laboratuvar niteliğindedi. Komintern'in 1920'lerin sonundan itibaren Filistin üzerindeki söylemi de bu doğrultuda sertleşmiştir. Komintern Siyonizmi "*burjuva ve emperyalist bir proje*" olarak etiketleyerek, Filistin'deki sınıfsal analizi ulusal hareket tartışmasının önüne yerleştirmiştir.⁷² Bununla birlikte Sovyet liderliği, Filistin'deki Arap toplumunun sosyoekonomik yapısı ve sınıf ilişkileri konusunda sınırlı bilgiye sahipti. Schattenberg'e göre, bu dönemde Sovyet kurumlarının Orta Doğu'ya ilişkin bilgi üretimi son derece zayıftı; parti elitlerinin çoğu kez Komintern raporlarına ve

67 Sovyetler, Yahudi göçmenler tarafından 1919'da kurulan Filistin Komünist Partisi, Komintern'e kabul edildiğinde, "*İngiliz-Siyonist işgaline karşı Arap nüfusunun ulusal özgürlüğünü desteklemesi*" konusunda güçlü bir şekilde tavsiyede bulundu. Ağustos 1929 ayaklanmasından sonra, bu partinin Merkez Komitesi sekreterliği, Filistin'deki sosyo-politik durum hakkında oldukça eleştirel ve iyi belgelenmiş bir analiz sundu. Bu analizde; Siyonist işgalin ikinci aşamasının amacının, Arap köylülerini mülksüzleştirmek ve bu bölgeleri Yahudilerle sömürgeleştirmek, Arap işçilerini, Arap küçük esnaf ve zanaatkarlarını dışlamak ve Yahudi sermayesini güçlendirmek olduğu belirtili. Bkz. Andrej Kreutz. "Russian-Palestinian Relations: A historical and political analysis". *Journal of Military and Strategic Studies*, Vol. 6, Issue 3 (Spring 2004): p. 4. Erişim tarihi: 30.07.2025. https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/jmss/jmss_2004/v6n3/jmss_v6n3f.pdf.

68 Walid Sharif. "Soviet Marxism and Zionism", p. 96; Lukasz Hirsowicz. "Soviet perceptions of Zionism." p. 53.

69 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 93.

70 Susanne Schattenberg. "Der Sieg der Bolschewiki." p. 18-19.

71 Andrej Kreutz. *Russia in the Middle East: friend or foe?* p. 47.

72 Roland Starch. „Die KPÖ und die Komintern“, p. 148.

ideolojik varsayımlara dayanması ve sahadan çok az bilginin gelmesi, Sovyetlerin Filistin politikasında dönem dönem çelişkili açıklamalar yapmasına, hatta aynı yıl içinde farklı hatlara yönelmesine yol açmıştır.⁷³

Filistin'deki Arap ulusal hareketi Sovyetler açısından emperyalizme karşı mücadelede potansiyel bir ortak olarak görülse de Sovyet liderliği Arap milliyetçiliğinin dinî temelli yönlerine her zaman şüpheyle yaklaşmıştır. Stalin döneminde dış politikanın temel ölçütü ideolojik yakınlık değil devletin uzun vadeli güvenlik çıkarlarıydı; bu nedenle dinî kimliklere dayalı hareketler “*güvenilir devrimci ortaklar*” olarak değerlendirilmemiştir.⁷⁴ Bu yaklaşım Sovyetlerin Filistinli Araplara verdiği desteğin büyük ölçüde propaganda düzeyinde kalmasına yol açmış; Moskova çoğunlukla İngiliz karşıtı söylemleri desteklemekle yetinmiş ve sahada doğrudan bir örgütlenme ağı kurmaya çalışmamıştır. Bu sınırlılığın bir diğer nedeni de Sovyetlerin bölgedeki güç mücadelesinde İngiltere ile açık bir çatışmadan kaçınmasıydı. Nitekim Schattenberg'e göre 1930'larda Sovyet dış politikasının temel yönü İngiltere'ye karşı “*dolaylı baskı ve uzun vadeli yıpratma*” stratejisine dayanıyordu ve Filistin bu stratejinin küçük ama sembolik bir parçasıydı.⁷⁵

1928'de Komintern'in Altıncı Kongresi Sovyet dış politikasında önemli bir dönüşümün başlangıcını oluşturmuştur.⁷⁶ Avrupa'daki komünist hareketlerin zayıflaması, Uzak Doğu'daki krizler ve Sovyetler Birliği içindeki gelişmelerin etkisiyle devrimci söylem giderek devlet merkezli ve pragmatik bir dış politika anlayışına bırakmıştır. 1930'lu yıllar bu dönüşümün kurumsallaştığı bir dönem olmuş ve Komintern'in dış politika üzerindeki etkisi belirgin biçimde gerilemiştir. Starch'a göre 1930 sonrasında Komintern, Orta Doğu politikası üzerinde belirleyici bir aktör olmaktan çıkarak Stalin'in güvenlik öncelikleriyle uyumlu bir propaganda aracına dönüşmüştür.⁷⁷ Katzer de bu süreci, ideolojik dış politika ile devlet çıkarları arasındaki ikili yapının yerini güvenlik merkezli bir dış politika anlayışının alması olarak yorumlamaktadır.⁷⁸ Bu kurumsal ve doktriner değişim, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki siyasal gelişmelere daha pragmatik bir yaklaşım benimsemesine yol açmış ve özellikle anti-em-

73 Susanne Schattenberg. “Der Sieg der Bolschewiki.” pp. 12-13.

74 Nikolaus Katzer. “Ideologie und Pragmatismus in der sowjetischen Aussenpolitik.” p. 6.

75 Susanne Schattenberg. “Der Sieg der Bolschewiki”, p. 24.

76 Karen Dawisha. *Soviet foreign policy towards Egypt*, p. 4; Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 60.

77 Roland Starch. „Die KPÖ und die Komintern“, pp. 148-149.

78 Nikolaus Katzer. “Ideologie und Pragmatismus in der sowjetischen Aussenpolitik.” pp. 4-6.

peryalist mücadeleler bağlamında daha önce mesafeli durduğu ulusal ve milliyetçi hareketlerle sınırlı iş birliğine yönelmesinin önünü açmıştır.⁷⁹

Bu dönüşümün Orta Doğu politikasına yansımaları özellikle Filistin meselesinde açıkça görülmektedir. Sovyetler Birliği 1920'lerde Filistin'e yönelik sınıfsal bir analiz geliştirmiş olsa da 1930'larda bu ideolojik yaklaşım yerini giderek stratejik kaygılara bırakmıştır. Schattenberg'in belirttiği gibi Stalin döneminde Sovyet dış politikasının belirleyici unsuru ideolojik derinlikten ziyade devletin güvenlik kaygıları ve büyük güç rekabetindeki konumuydu.⁸⁰ Bu nedenle Moskova 1930'lar boyunca Filistin'de devrimci bir hareket yaratma veya Arap ulusal hareketlerine derinlemesine nüfuz etme gibi stratejiler geliştirmekten kaçınmış, İngiltere'nin bölgedeki konumuna karşı daha çok propaganda düzeyinde bir tutum benimsemiştir.

Sovyet dış politikasındaki bu yön değişimi, Komintern'in Filistin'deki faaliyetlerine de doğrudan yansımıştır. 1920'lerde Filistin Komünist Partisi, Komintern'in yönlendirmesiyle Arap işçilerini örgütlemeye çalışmış, ancak İngiliz mandasının baskısı ve Siyonist örgütlerin direnci nedeniyle sınırlı başarı elde etmiştir. Sovyet önceliklerinin değişmesiyle birlikte 1930'larda bu partiye verilen destek giderek sembolik düzeye inmiş ve Komintern'in bölgedeki faaliyetleri ikincil hale gelmiştir.⁸¹ Arap toplumunun sosyolojik yapısı, aşiret ilişkilerinin gücü ve dinin merkezi rolü nedeniyle bölgede proleter bir devrim stratejisinin gerçekçi olmadığı değerlendirilmiştir. Bu nedenle Moskova Filistin dosyasını esas olarak İngiliz nüfuzuna karşı ideolojik bir baskı aracı olarak kullanmış ve 1936–1939 Arap İsyanı sırasında söylem düzeyinde destek vermesine rağmen sahada askerî veya ekonomik yardım sağlamamıştır. Bu durum Sovyet politikasının "*ideolojik açıdan yüksek sesli, pratikte ise temkinli*" karakterini açık biçimde göstermektedir.⁸²

Bu çerçevede Sovyet dış politikası, Filistin örneğinde olduğu gibi, Orta Doğu'da devrimci söylemden ziyade kapitalist devletlerin bölgedeki etkisini zayıflatmaya yönelik taktiksel yaklaşımlara yönelmiş; geniş kırsal nüfus büyük ölçüde göz ardı edilirken burjuva-milliyetçi hareketlerle iş birliği arayışı öne çıkmıştır.⁸³ Bu yaklaşım, Almanya ve İtalya'nın artan nüfuzunun da hesaba

79 Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 13; Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 11.

80 Susanne Schattenberg. "Der Sieg der Bolschewiki", pp. 20-22.

81 Nikolaus Katzer. "Ideologie und Pragmatismus in der sowjetischen Aussenpolitik", pp. 4-6.

82 Susanne Schattenberg. "Der Sieg der Bolschewiki", pp. 23-24.

83 Eric Rochweg. "Soviet Strategy in the Middle East: A Delicate Balance", p. 146; Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 14.

katıldığı 1935 Yedinci Komintern Kongresi'nde kabul edilen “*Halk Cephesi*” stratejisiyle kurumsallaşmıştır.⁸⁴ Bu süreçte Hicaz ve Yemen gibi bağımsız ya da yarı bağımsız yönetimler Sovyetler için önem kazanmış; Moskova İngiliz etkisinin kırılabileceği alanlarda manevra yapmaya çalışmıştır. Böylece Sovyet politikası ideolojik yayılmadan çok İngiliz İmparatorluğu'nun çevresini daraltmayı hedefleyen bir “*stratejik fırsatçılık*” karakteri kazanmıştır.⁸⁵ Bu bağlamda Arap komünist partileri Sovyetlerin bölgedeki başlıca araçları hâline gelmiştir. Moskova bu partilerin kitleleri harekete geçirerek, gerekirse şiddet yoluyla sosyalist dönüşümü hızlandırmasını ve uzun vadede Sovyetlere yakın rejimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamasını amaçlamıştır.⁸⁶

1935–1945 yılları arasında Sovyetlerin Orta Doğu'ya yönelik müdahaleleri sınırlı kalmıştır. Bunun başlıca nedeni Sovyet liderliğinin dikkatinin Orta Avrupa ve Uzak Doğu'daki gelişmelere yoğunlaşmasıydı. Ayrıca Arap kamuoyunun Sovyet ideolojisinin ateist niteliğine yönelik tepkisi ve Arap milliyetçilerinin Marksist dönüşümden ziyade siyasi bağımsızlığı öncelmesi de Sovyet nüfuzunun önünde önemli engeller oluşturmuştur. Buna rağmen bölge Moskova açısından tamamen ikincil bir alan olmamış; Sovyet liderliği 1940'ta Nazi Almanyası ile yürüttüğü gizli müzakerelerde stratejik hedeflerinin “*Sovyet topraklarının güneyinde, Hint Okyanusu yönünde*” yoğunlaştığını ifade etmiştir.⁸⁷ Bu çerçevede Sovyetler Almanya ile taktiksel bir yakınlaşma arayışında Türkiye'de bazı stratejik bölgeler ve askerî üsler üzerinde denetim talep etmiştir.⁸⁸ Ancak 22 Haziran 1941'de Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla bu süreç sona ermiş ve Moskova ulusal güvenlik gerekçesiyle Batılı müttefiklerle iş birliğine yönelmiştir. Savaş sonrasında ise Sovyetler Birliği 21 Mart 1945'te 1925 tarihli *Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Paktı*'nı feshetmiş ve Potsdam Konferansı'nda Boğazlar üzerinde denetim ile Libya üzerinde manda talep ederek Orta Doğu'daki nüfuzunu genişletmeye çalışmıştır.⁸⁹ Bu girişimler İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarını zedeleyeceği gerekçesiyle reddedilmiştir. Buna

84 Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 37.

85 Susanne Schattenberg. “Der Sieg der Bolschewiki.” p. 14.

86 George Lenczowski. “Soviet Policy in The Middle East: A Summary of Developments Since 1945,” *Journal of International Affairs* 8, No. 1 (1954): p. 52. Erişim tarihi: 10.07.2025. <http://www.jstor.org/stable/24355315>

87 Ralph H. Magnus. *Documents on the Middle East*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, 1969, pp. 53-55.

88 Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 121; George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, 1971, pp. 45-46.

89 George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 45-46; Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 121.

rağmen bu dönem, yerel komünist partilerin örgütsel olarak güçlenmesi sayesinde Sovyet nüfuzunun ilerleyen yıllarda genişlemesine zemin hazırlayan bir geçiş evresi olmuştur.⁹⁰

Sovyetlerin İran'a yönelik politikalarının kökeni, Bolşevik dönem öncesine, Çarlık Rusya'sının güney yönlü jeopolitik genişleme stratejisine dayanmaktaydı.⁹¹ Bolşevik Devrimi sonrasında Moskova; İran'ı hem İngiliz nüfuzuna karşı bir cephe hattı hem de devrimci fikirlerin bölgeye aktarılabilceği bir jeopolitik koridor olarak görüyordu.⁹² Bu durum, erken Sovyet dış politikasının devrimci söylem ile devlet çıkarlarının iç içe geçtiği “*ideolojik deney*” niteliğini gösteren en somut örneklerden biriydi ve İran bu deneyin laboratuvarı oldu.⁹³ Bu bağlamda 1920'de İran Gilan'da kurulan “*Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti*”, Moskova'nın Ortadoğu'ya devrim ihraç etme girişiminin ilk gerçek uygulaması oldu.⁹⁴ Ancak İran toplumundaki tarihsel Rusya güvensizliği ve bu bağlamda Bolşevikleri de “*yeni bir emperyal güç*” olarak görmeleri⁹⁵, yerel güç dengeleri ve bölgesel rekabet nedeniyle bu deney kısa sürede çöktü;⁹⁶ 1921'de İngiliz desteği alan İran ordusunun Gilan'daki yönetimi devirmesi, Sovyetlerin İran'da devrimci yöntemlerle kalıcı bir nüfuz kuramayacağını ilk açık işaretiydi.⁹⁷

Bu başarısızlık sonrasında Moskova, İran politikasında hızla daha pragmatik bir çizgiye yöneldi. 26 Şubat 1921 tarihli *Sovyet–İran Dostluk Antlaşması* bu

90 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 113.

91 George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 23.

92 Shahram Chubin. *Soviet policy towards Iran and the Gulf*, The International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper No. 157, London, 1980, pp. 1-2.

93 Susanne Schattenberg. “Der Sieg der Bolschewiki.” pp. 8-10.

94 Halliday, bu girişimin, Asya'da örgütlü komünist bir devlet kurma çabasının ilk örneği olarak, yalnızca İran için değil, tüm Ortadoğu devrimci hareketleri için tarihsel bir eşik teşkil ettiğini vurgular. Bkz. Fred Halliday. “Revolution in Iran: was it possible in 1921?” *Libcom Org* (August 28, 2013), Erişim tarihi: 11.07.2025. <https://libcom.org/article/revolution-iran-was-it-possible-1921-fred-halliday>; Günther Nollau. „Das proletarische Rußland – der beste Freund des persischen Volkes”, *Aus Politik und Zeitgeschichte APuZ* 37 (9. September 1959): p. 464. Erişim tarihi: 12.07.2025. <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/archiv/525856/das-proletarische-russland-der-beste-freund-des-persischen-volkes>; George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 23.

95 Ahamd Ali Asadpour. *Der Iran in der internationalen Politik 1939-1948*. Inauguraldissertation zur Erlangung des akademischen Doktorgrades an der Philosophischen Fakultät der Universität Mannheim, 2002, pp. 41-43. Erişim tarihi: 13.07.2025. <https://d-nb.info/968790879/34>

96 İran cephesinde Sovyetler, yalnızca devrimci bir güç olarak değil, 19. yüzyılda askeri saldırganlık, toprak kayıpları ve siyasi müdahale ile özdeşleşmiş tarihsel yayılmacı ve bu bağlamda güvenilmeyecek bir aktör olarak algılanıyordu. Bu çerçevede İran'ın 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay antlaşmalarıyla Kafkasya'daki geniş topraklarını kaybetmesi ve 1881 düzenlemesi, Rusya'nın İran aleyhine yayılmacılığını hukuki olarak pekiştirmiş; bu durum İran'ın siyasal hafızasında kalıcı bir güvensizlik yaratmıştır. Çarlık Rusya'sı ayrıca bankacılık, demiryolu, balıkçılık ve petrol imtiyazları ile ekonomik nüfuz tesis etmiş; düşük faizli krediler ve İran Kazak Tugayı üzerinden askeri ve bürokratik nüfuz kurmuştur. Bu tugay, 1908-1909 yıllarında Meşrutiyet hareketinin bastırılmasında doğrudan kullanılmıştır. Bkz. George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 23.

97 Shahram Chubin. *Soviet policy towards Iran and the Gulf*, p. 32.

yön değişiminin en açık yansımasıydı.⁹⁸ Anti-emperyalist bir dostluk belgesi olarak sunulsa da antlaşmanın 6. maddesi, İran topraklarının üçüncü devletler tarafından Sovyet karşıtı faaliyetler için kullanılması durumunda Moskova'ya tek taraflı müdahale hakkı tanıyordu.⁹⁹ Bu madde İran'da ciddi bir güvensizlik yaratmış¹⁰⁰ ve Tahran'da Çarlık döneminin müdahaleci politikalarının devamı olarak algılanmıştır.¹⁰¹ Antlaşma sonrasında Sovyetler açık devrimci faaliyetlerden uzaklaşarak diplomatik ve ekonomik araçlara yöneldi.¹⁰² Bununla birlikte Moskova, İran'ı Hazar Denizi, Güney Kafkasya ve Orta Asya'yı korumaya yönelik kritik bir tampon bölge olarak görmeye devam etti. Bu durum Sovyet dış politikasında ideolojik söylemin giderek arka plana çekildiği, karar alma süreçlerinde ise güvenlik bürokrasisinin daha belirleyici hâle geldiği bir döneme işaret etmektedir.¹⁰³

Gilan deneyiminin çöküşü ve 1921 Antlaşması sonrasında Sovyet-İran ilişkileri Rıza Şah döneminde daha istikrarlı fakat temkinli bir çerçeveye oturdu. Sovyet liderliği, Rıza Şah'ın modernleşme politikalarının İngiliz nüfuzunu zayıflatabileceğini kabul etmekle birlikte, güçlü ve merkezi bir İran devletinin Güney Kafkasya için potansiyel bir risk oluşturabileceğini de düşünüyordu.¹⁰⁴ 1930'larda ekonomik temaslar artmasına rağmen İran yönetimi Sovyet projelerinin siyasi nüfuz yaratacağı endişesiyle bu girişimlere mesafeli yaklaşmıştır.¹⁰⁵ Moskova ise propaganda, istihbarat faaliyetleri ve sınırlı ekonomik araçlar yoluyla rejim üzerinde etkide bulunmaya çalışmıştır.¹⁰⁶ Sovyetlerin İran'a

98 Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, p. 29; George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 24; Shahram Chubin. *Soviet policy towards Iran and the Gulf*, p. 11.

99 George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 24.

100 Asadpour'a göre; 6. madde "Sovyet stratejik derinliği doktrininin hukuki ifadesi" olarak, İran'da ciddi bir güvensizlik yaratmış ve bu çerçevede Sovyetlerin gerçek niyetlerine dair şüpheleri ve endişeleri güçlendirmiştir. Bkz. Ahamd Ali Asadpour. *Der Iran in der internationalen Politik 1939-1948*, p. 57.

101 George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 23.

102 Halliday, Sovyetlerin Gilan'dan çekilişini ideolojik bir tutarsızlık değil, savaş sonrası uluslararası güç dengeleri içerisinde kaçınılmaz bir karar olarak değerlendirir ve Moskova'nın İran'da devrimci bir rejim kurdurabilecek askeri ve ekonomik kapasitesi fiilen bulunmadığını iddia eder. Bkz. Fred Halliday. "Revolution in Iran: was it possible in 1921?"

103 Nikolaus Katzer. "Ideologie und Pragmatismus in der sowjetischen Aussenpolitik." p. 7.

104 Ahamd Ali Asadpour. *Der Iran in der internationalen Politik 1939-1948*, pp. 73-74.

105 Bu bağlamda Schattenberg'e göre, Stalin döneminin dış politikası "ideolojik dostluk" yerine "ideolojik risk yönetimi" üzerine kuruluydu; İran ise dinî kimliği, milliyetçiliği ve Sovyet karşıtı refleksi nedeniyle en riskli bölgesel dosyalardan biri olarak görülmekteydi. Bkz. Susanne Schattenberg. "Der Sieg der Bolschewiki", pp. 21-22; Shahram Chubin. *Soviet policy towards Iran and the Gulf*, pp. 7-9.

106 Her ne kadar Sovyetler söylemde Rıza Şah rejiminin İngiliz emperyalizmine karşı mücadelesini desteklese de Rıza Şah döneminde İran'da açık devrimci faaliyet yürütmekten kaçınmıştır. Sovyetler bunun yerine istihbarat, propaganda ve sınırlı ekonomik nüfuz stratejilerine yönelmiş ve İran'daki Sovyet siyasi ajanları ise rejimi baltalamak ve zayıflatmak için yıkıcı faaliyetlerde bulunmuştur. Bkz. George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 24. Nollau'nun

yönelik ilgisi esas olarak güvenlik temelli yayılcı bir stratejiye dayanıyordu. Orta Asya sınırlarının korunması, Hazar Denizi üzerindeki nüfuzun sürdürülmesi ve Güney Kafkasya'daki Sovyet cumhuriyetlerinin güvenliği Moskova açısından öncelikliydi.¹⁰⁷ Bu nedenle Sovyet–İran ilişkilerinde “zorunlu komşuluk”, “kalıcı güvensizlik” ve “sınırlı iş birliği” üçlüsü belirleyici bir karakter kazanmıştır.¹⁰⁸ Ancak 1940'ların eşiğinde yaklaşan küresel savaş, Orta Doğu'daki güç dengelerini yeniden şekillendirmiş; geleneksel Batılı güçlerin zayıflamasıyla birlikte Sovyetler Birliği bölgede ilk kez daha geniş jeopolitik fırsatlarla karşı karşıya kalmıştır.

IV. 1941–1953: Güvenlik Öncelikli Jeopolitik Genişleme ve Erken Soğuk Savaş Rekabeti

“Hiçbir Batı Avrupa Devletinin Yahudi halkının temel haklarının savunulmasını ve faşist cellatların şiddetine karşı korunmasını sağlayamamış olması, Yahudilerin kendi devletlerini kurma isteklerini açıklamaktadır...Bunu dikkate almamak ve Yahudi halkının bu arzusunu gerçekleştirme hakkını inkar etmek adaletsizlik olur. Özellikle de savaş sırasında maruz kaldığı onca şey göz önünde bulundurulduğunda, Yahudi halkının bu hakkını inkar etmek adil olmayacaktır...”¹⁰⁹

— Sovyetlerin BM temsilcisi Andrei Gromko'nun

14 Mayıs 1947'de BM'deki konuşması¹¹⁰

“Sovyet liderliği, yüce idealizm açısından değil, güç siyaseti açısından düşünür. Ortadoğu politikasının temelinde ne Arap yanlısı ne de İsrail yanlısı; Sovyet yanlısıdır... Özetle mesele budur”¹¹¹

çalışmalarında detaylandırdığı üzere, 1930'larda Sovyet OGPU (Tüm-Birlik Devlet Siyasi İdaresi ya da resmi adıyla Halk Komiserleri Konseyi Birleşik Devlet Siyasi İdaresi) /NKVD kadroları İran'da özellikle Azerbaycan bölgesinde etkinlik göstermiş, yerel unsurlar içinde propaganda ağı kurmaya çalışmış, ancak İran istihbaratının (Savak'ın öncül yapıları) yoğun karşı baskısıyla bu çabalar büyük ölçüde başarısız olmuştur. Bkz. Günther Nollau. „Das proletarische Rußland – der beste Freund des persischen Volkes“, p. 467.

107 Shahram Chubin. *Soviet policy towards Iran and the Gulf*, p. 9.

108 Ahamd Ali Asadpour. *Der Iran in der internationalen Politik 1939-1948*, p. 81.

109 Filistin'deki Yahudiler kendilerini bağımsızlık için hazırlamış olsalar da hiçbir büyük güç bir Yahudi devletinden yana tavır koymamıştı. Ancak Sovyetlerin BM temsilcisinin yaptığı bir konuşmayla bu durum aniden değişti ve bu bağlamda Sovyetler buna öncülük etti. Bkz. Martin Kramer. “Who Saved Israel in 1947?” *Mosaic*, (6 Ekim 2017), p. 5. Erişim tarihi: 20.07.2025. https://scholar.harvard.edu/files/martinkramer/files/who_saved_israel_1947.pdf

110 Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945–1955*, p. 103; Jeffrey Herf. *Israel's Moment: International Support for and Opposition to Establishing the Jewish State, 1945–1949*, Cambridge University Press, Cambridge, 2022, p. 131; Martin Kramer. “Who Saved Israel in 1947?” p. 5.

111 Walter Z. Laqueur. *Soviet Policy and Jewish Fate. In Russia and in Israel, Commentary*, 1956, p. 309.

— Ortadoğu uzmanı Walter Laqueur, Rusya'nın Arap-İsrail meselesindeki niyetlerini en iyi şekilde bu sözlerle özetlemiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Sovyetlerin Orta Doğu politikası yeniden etkinlik kazandı. Almanya'nın İran üzerinden bölgeye sızma ihtimaline karşı İran, 29 Ocak 1942'de İngiltere ve Sovyetler arasında yapılan anlaşma doğrultusunda ortak işgal bölgesine dönüştürüldü.¹¹² Böylece İran'ın kuzeyi Sovyetler, güneyi ise İngilizler tarafından kontrol edildi.¹¹³ Savaşın sona ermesiyle Moskova, İran'ın kuzeyinde *Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti* ve *Mahabad Kürt Cumhuriyeti* gibi özerk yapıları destekleyerek bölgede devrimci bir nüfuz alanı kurmaya çalıştı.¹¹⁴ Ancak bu girişim ABD baskısı, İran ordusunun müdahalesi ve Tahran'ın merkezîyetçi politikaları sonucunda 1946'da çöktü. Soğuk Savaş'ın ilk krizlerinden biri olarak değerlendirilen bu başarısızlık; Batı'da Sovyetlerin "güney yönelimli genişleme" stratejisinin kanıtı olarak görülürken¹¹⁵, Moskova açısından ise İran ve Körfez'de devrimci dönüşümün koşullarının bulunmadığını göstermiştir. Bu bağlamda Moskova bu bölgeyle ilişkilerin bundan böyle ideolojik değil, jeopolitik ve ekonomik çıkarlar temelinde yürütülmesi gerektiğini farketmiştir. Bu doğrultuda Moskova, Mayıs 1946'nın başlarında tüm birliklerini çekmeyi kabul ederek¹¹⁶

112 Firuz Kazemzadeh. "Soviet-Iranian Relations: A Quarter-Century of Freeze and Thaw," içinde Ivo J. Lederer & Wayne S. Vucinich (ed). *The Soviet Union and the Middle East: The Post-World War II Era*, Hoover Institution Press, Stanford, 1974, p. 55; George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 24; Ahmad Ali Asadpour. *Der Iran in der internationalen Politik 1939-1948*, p. 98.

113 Yaacov Ro'i. *From encroachment to involvement: a documentary study of Soviet Policy in the Middle East, 1945-1973*, Transaction Publishers, New Brunswick, 1974, p. 3; Marvin G. Weinbaum. "Soviet Policy and the Constraints of Nationalism in Iran and Afghanistan," içinde Yaacov Ro'i (ed). *The USSR and the Muslim world: Issues in domestic and foreign policy*, George Allen & Unwin, London, 1984, p. 233; Shahram Chubin. *Soviet policy towards Iran and the Gulf*, pp. 10-11; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 29; Günther Nollau. "Das proletarische Rußland – der beste Freund des persischen Volkes", p. 468.

114 Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 30; Shahram Chubin. *Soviet policy towards Iran and the Gulf*, p. 18; George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 26; Yaacov Ro'i. *From encroachment to involvement: a documentary study of Soviet Policy in the Middle East, 1945-1973*, p. 17; Günther Nollau. "Das proletarische Rußland – der beste Freund des persischen Volkes", p. 470; Ahmad Ali Asadpour. *Der Iran in der internationalen Politik 1939-1948*, p. 320; Firuz Kazemzadeh. "Soviet-Iranian Relations: A Quarter-Century of Freeze and Thaw", p. 56-57.

115 Shahram Chubin. *Soviet policy towards Iran and the Gulf*, p. 13.

116 Anlaşma, İran'ın Sovyetlerin Azerbaycan'a olan sürekli ilgisini tanımasını ve merkezi hükümet ile Tebriz rejimi arasında ayrı bir anlaşma yapılmasını öngörüyordu. Aynı zamanda, İran Başbakanı Gavam Saltaneh, Sovyetlerin İran'ın kuzeyindeki petrol kaynaklarını işletmek üzere bir Sovyet-İran petrol şirketi kurma önerisini kabul etti. Şirketteki Sovyet payı %51, İran payı ise %49 olacaktır. Buna karşılık, Sovyet birlikleri üç ay içinde İran topraklarını terk edecekti. Bu anlaşmanın devamı olarak Saltaneh, kabinesini üç Komünist bakanı da dahil ederek yeniden yapılandırdı. Ancak, İran'ın topraklarındaki Kızıl Ordu varlığı tarafından bu anlaşmayı imzalamaya zorlandığı da aynı derecede açıktı. Sonuç olarak, Kızıl Ordu çekilir çekilmez, İran hükümeti kendi birliklerini Azerbaycan'a doğru yürütmeye zorladı ve birkaç gün

İran'daki işgalini sonlandırmıştır.¹¹⁷

Askerî ve diplomatik girişimlerin yanı sıra Sovyetler Birliği, savaş yıllarında Orta Doğu'da propaganda ve kültürel etki araçlarını da genişletmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Suriye ve Lübnan'da 1941 yılında zaten mevcut olan Sovyetlerin yurtdışındaki kültür politikasının merkez organı “*Sovyetler Birliği ile Kültürel İlişkiler Derneği – VOKS*” propaganda faaliyeti yürüterek, her iki ülkede de Sovyetler Birliği ile dostluk dernekleri ve SSCB ile iyi ilişkiler kurulmasını sağladı ve Orta Doğu'da olumlu bir itibar kazanılması için çalıştı. 16 Ağustos 1943'ten itibaren Moskova, Orta Doğu'da Arapça radyo programları da yayınlamaya başlayarak propaganda faaliyetlerini daha da genişletmiştir.¹¹⁸

Savaşın yarattığı yıkıcı maliyetlere rağmen, bu süreç SSCB'nin küresel statüsünü geriletmek yerine pekiştirmiş ve savaşın sonunda Sovyetler Birliği tartışmasız bir biçimde dünyanın en güçlü ikinci devleti konumuna yükselmiştir.¹¹⁹ Buna karşılık, İngiltere ve Fransa gibi geleneksel Avrupa güçleri ciddi biçimde zayıflamış;¹²⁰ bu durum Üçüncü Dünya'da, özellikle de Orta Doğu'da ulusal kurtuluş hareketlerinin ivme kazanmasına zemin hazırlamış ve Sovyet nüfuzunun genişlemesi için son derece elverişli fırsatlar doğurmuştur.¹²¹ Nite-

---

içinde hem Tebriz Komünist rejimi hem de Kürt Cumhuriyeti çöktü. İran ilk başta Kızıl Ordu'nun olası dönüşünden korktu. Bu gerçekleşmeyince, İran, Sovyetler Birliği ile olan bağlarından kurtulmak için önemli bir adım daha attı: 1947 sonbaharında, İran parlamentosu Sovyet-İran petrol anlaşmasını neredeyse oybirliğiyle reddetti. Sovyet yayımları politikalarına bu şekilde meydan okuyan İran'ın ABD tarafından teşvik edildiğine şüphe yoktu. Bkz. George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, pp. 26-27; Ahamd Ali Asadpour. *Der Iran in der internationalen Politik 1939-1948*, p. 326.

117 Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 30; Firuz Kazemzadeh. “Soviet-Iranian Relations: A Quarter-Century of Freeze and Thaw”, p. 62; Yaacov Ro'i. *From encroachment to involvement: a documentary study of Soviet Policy in the Middle East, 1945-1973*, p. 17.

118 Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, pp. 73-74.

119 İkinci Dünya Savaşı'nın büyük bir kısmı Sovyet topraklarında cereyan etmiş ve Sovyetler Birliği, savaşın tüm devletler arasında en ağır insanî ve maddi kayıpları vermiştir. SSCB savaşın başlangıcında kırılabilirliğinin farkında olduğu için savaşa girmeyi geciktirmeye çalışmış; ancak savaşın nihai ağırlığı özellikle Doğu Cephesi'nde hissedilmiş ve ülkenin endüstrisi, insan sermayesi ve ekonomik altyapısı geri döndürülmesi güç bir tahribatla karşı karşıya kalmıştır. 26 milyon aşkın insanın ölmesi, binlerce şehir ve yerleşimin tahrip olması, devlet varlığının yaklaşık üçte birinin ve sermaye kaynaklarının dörtte birinin kaybedilmesi gibi ağır sonuçlara rağmen Sovyetler Birliği II. Dünya Savaşı'nın “tükenmiş galibi” olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte savaşın sonunda Sovyetler Birliği uluslararası sistemde ABD ile birlikte iki süper güçten biri hâline gelirken, İngiltere ve Fransa gibi geleneksel Avrupa güçleri ciddi biçimde zayıflamıştır. Bu durum özellikle Orta Doğu ve diğer sömürge bölgelerinde yeni bir güç boşluğu yaratmış; ulusal kurtuluş hareketlerinin ivme kazanmasına ve Sovyetler Birliği'nin bölgede daha önce sahip olmadığı ölçüde siyasi ve ideolojik nüfuz imkânları elde etmesine zemin hazırlamıştır. Bkz. Elif Şimşek-Özkan. “Rusya Türkiye İlişkileri”, içinde Sertif Demir, Poyraz Gürson, Ayça Eminoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikası: Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler*, Barış Yayınevi, Ankara, 2017, p. 285; Steven A. Cook. *The Struggle for Egypt. From Nasser to Tahrir Square*, Oxford University Press, New York, 2011, p. 43; Ronald D. McLaurin. *The Middle East in Soviet Policy*, p. 6.

120 Aaron S. Klieman. *Soviet Russia and the Middle East*, pp. 34-35.

121 Bu bağlamda savaşın bitmesinden önce başlayan bu etkiyle beraber Sovyetler, Mısır ile diplomatik ilişkileri 26 Ağustos

kim savaşın sona ermesi Orta Doğu'da komünist faaliyetlerde belirgin bir artışa yol açmıştır.¹²² Bunun başlıca nedeni, Sovyetlerin 1945 itibarıyla iki büyük dünya gücünden biri hâline gelmesi ve bu yeni konumunun yakın çevresinde daha önce sahip olmadığı ölçüde siyasi, ekonomik ve ideolojik nüfuz imkânları yaratmasıydı.¹²³

Bu çerçevede İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet dış politikasının temel hedeflerinden biri Akdeniz ve Orta Doğu'ya stratejik erişim sağlamak olmuştur.¹²⁴ Stalin yönetimi, Arapların sömürge yönetiminden bağımsızlık mücadelelerine destek vermekte gecikmemiş; 1944'te Suriye'yi destekleyen ilk güç olmuş¹²⁵ ve 1946'da İngiliz ve Fransız birliklerinin Lübnan ve Suriye'den çekilmesine açık destek sunmuştur.¹²⁶ Bu dönemde Sovyet politikası, bölgede İngiliz/Batı hegemonyasını zayıflatmayı ve statükonun Batı karşıtı bir yönde evrilmesiyle oluşan güç boşluğunu doldurmayı amaçlamıştır.¹²⁷ Savaş sonrası uluslararası ortam, Sovyet dış politikasının acil güvenlik kaygıları ile Bolşevik ideoloji doğrultusunda yeniden şekillenmesini beraberinde getirmiş; geçici savaş ittifaklarının sona ermesiyle Sovyet liderliği komünizm ile kapitalizm arasındaki sistemsel mücadeleyi yeniden önceliklendirmiştir.¹²⁸ Öte yandan savaş, Orta Doğu'daki uzun süreli siyasi ve ekonomik durağanlığı sonlandırmış; hız-

1943'te kurmasında sadece bir yıl sonra, diğer Arap devletleriyle diplomatik ilişkilerin kurulması izledi; Temmuz 1944'te Suriye ve Lübnan ile, Ağustos 1944'te ise Irak ile karşılıklı temsilcilikler açıldı. Bkz. Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 18; Yaacov Ro'i. *From encroachment to involvement: a documentary study of Soviet Policy in the Middle East, 1945-1973*, p. 24; Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 73; Steven A. Cook. *The Struggle for Egypt. From Nasser to Tahrir Square*, p. 43.

122 Arnold Kramer. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947-1953*, University of Illinois Press, Urbana, 1974, p. 9.

123 Andrej Kreutz. "Russian-Palestinian Relations: A historical and political analysis", p. 5; Arnold Kramer. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947-1953*, p. 9

124 Boris Morozov. "The Outbreak of the June 1967 War in Light of Soviet Documentation," içinde Yaacov Ro'i & Boris Morozov (ed). *The Soviet Union and the June 1967 Six Day War*, Stanford University Press, Stanford, 2008, p. 43.

125 Sovyetler Birliği ile Arap hükümetleri arasındaki ilk önemli siyasi diyalog 1946 yılının başlarında gerçekleşti. Orta Doğu'daki nüfuzunu artırmak amacıyla SSCB, 10 Ocak 1946'da Lübnan Cumhurbaşkanı Bişare el-Hurî'ye gizli bir antlaşma müzakere etme önerisiyle yaklaştı. Lübnan ve Suriye hükümetleri arasındaki istişareler ve görüşmeler sonucunda, her ikisi de SSCB'den ilk resmi antlaşma teklifini almayı kabul etti. 1 Şubat 1946'da Beyrut'ta gizli bir Suriye-SSCB antlaşması imzalandı. Bkz. Talal Nizameddin. *Russia and the Middle East. Towards a New Foreign Policy*. New York: St. Martins Press, 1999, p. 18; Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 89; Yaacov Ro'i. *From encroachment to involvement: a documentary study of Soviet Policy in the Middle East, 1945-1973*, p. 28.

126 Robert O. Freedman. *Moscow and the Middle East: Soviet policy since the invasion of Afghanistan*, CUP Archive, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, p. 16; Talal Nizameddin. *Russia and the Middle East. Towards a New Foreign Policy*, p. 18.

127 Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 34; Robert O. Freedman. *Soviet policy toward the Middle East since 1970*, Third Edition, Praeger, New York, 1982, p. 14.

128 Ronald D. McLaurin. *The Middle East in Soviet Policy*, p. 6; Walter Schilling. "Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917," p. 8.

lanan sanayileşme ve toplumsal dönüşümler milliyetçi ve radikal hareketlerin yükselişini tetiklemiştir.¹²⁹

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği, savaş sürecinde güç kazanan ulusal kurtuluş hareketlerini destekleme politikasını sürdürmüş ve bu doğrultuda Arap dünyasıyla, özellikle de Filistin meselesi üzerinden, ideolojik ve siyasal düzlemde ortak bir zemin oluşturma çabasına girmiştir. Bu çerçevede 1946 baharına kadar hem Sovyet yönetimi hem de Ortadoğu'daki komünist partiler Filistin'in bölünmesine karşı çıkmış ve bunun yerine Araplar ile Yahudilerin eşit yurttaşlar olarak birlikte yaşayacağı birleşik bir "Arap-Yahudi devleti" kurulması çağrısında bulunmuşlardır.¹³⁰ Rucker'ın gösterdiği üzere Sovyetler Birliği bu aşamada henüz Yahudi devletinin kurulmasına kesin biçimde bağlanmış değildi; birleşik Arap-Yahudi devleti veya geçici bir uluslararası vesalet gibi alternatifler de 1947'nin ilk aylarına kadar ciddi biçimde tartışılmaya devam etmiştir.¹³¹ Nitekim 1947 yazına gelindiğinde Sovyetler Birliği, Gromyko'nun Birleşmiş Milletler'deki konuşmasında da görüldüğü üzere, Filistin sorununa ilişkin ikircikli bir politika izlemeyi sürdürmekteydi.¹³²

Ancak bu yaklaşım 1947 yılı itibarıyla belirgin bir dönüşüm geçirmiştir. Sovyetler Birliği Yahudi halkının ulusal bir devlet kurma hakkını tanımış ve aynı yıl Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Filistin'in bölünmesini öngören 181 sayılı taksim kararına olumlu oy vermiştir.¹³³ Rucker ve Golan'a göre bu politika değişimi, ideolojik yakınlıktan çok Britanya'nın Filistin'deki ko-

129 Arnold Kramer. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947-1953*, p. 9.

130 Arthur Jay Klinghoffer. *Israel and the Soviet Union: Alienation or reconciliation*, Westview Press, Boulder, 1985, p. 12; Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 103; Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 146; Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 111; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 34; Yaacov Ro'i. *From encroachment to involvement: a documentary study of Soviet Policy in the Middle East, 1945-1973*, p. 48; Lawrence Haddad. *Soviet-Israeli Relations 1947-1955*. American University of Beirut (Lebanon), 1961, p. 2.

131 Laurent Rucker, "Moscow's Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949," *Cold War International History Project*, 2005, pp. 14-19.

132 Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 103.

133 Sovyetlerin Filistin'i bölme ve otuz beş milyondan fazla Arap dünyasını kendine yabancılaştırma pahasına İsrail'in kurulmasına izin verme kararı, merkezi Stalinist dış politikanın tipik bir örneğiydi. Bu bağlamda Laqueur'un öne sürdüğü gibi - Filistin meselesinin alt bölümler halinde kararlaştırılabilecek kadar önemsiz görüldüğü ve hatta Stalin'in bu karardan habersiz olduğu varsayımı ya da - Sovyet stratejistleri veya yalnızca Stalin'in, Arapların Batı'ya duyduğu kızgınlığın derecesini ve Müslüman dünyasındaki ulusal huzursuzluğun boyutunu hafife almış olması - Belki de bu politika kararı, Arap devletlerini "gerici" ve "sömürgeci" olarak gören standart Marksist-Leninist görüş tarafından yönlendirilmiş olması tamamen yanlıştır. Molotov ile BM temsilcisi Vyshinsky arasında, Stalin ile yakın istişare halinde gerçekleşen yoğun yazışmaların ardından bu karar, Stalin ve Molotov tarafından verilmiştir. Bkz. Arnold Kramer. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947-1953*, p. 202; Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 147; Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 113.

numuna darbe vurma, Anglo-Amerikan çelişkilerini derinleştirme ve Sovyet nüfuzu için yeni bir diplomatik alan açma hesaplarına dayanıyordu.¹³⁴ Laqueur de benzer biçimde Sovyet liderliğinin Arap Birliği'ni/ülkelerini büyük ölçüde İngiliz etkisi altında bulunan "gerici bir blok" olarak değerlendirdiğini, buna karşılık Siyonist hareketi ise 1947'de İngiliz mandasına karşı mücadele eden bir güç olarak gördüğünü belirtmektedir.¹³⁵ Bununla birlikte bazı araştırmacılar göre Sovyet politikasındaki bu dönüşüm yalnızca jeopolitik hesaplarla açıklanamazdı. Holokost sonrasında oluşan uluslararası atmosfer ve bu bağlamda Yahudi kamuoyunun artan etkisi de Kremlin içindeki bazı çevrelerde Yahudiler için ulusal bir çözüm bulunması gerektiği düşüncesini güçlendirmiştir.¹³⁶ Bununla birlikte Filistin meselesi Moskova açısından hiçbir zaman merkezi bir stratejik öncelik olmamıştır. Laqueur'e göre Sovyet karar alıcıları bu sorunu çoğu zaman ikincil bir dosya olarak değerlendirmiştir.¹³⁷ Bu durum, 1947'de İsrail'in kurulmasına verilen desteğin uzun vadeli ve ilkesel bir stratejiden ziyade kısa vadeli ve pragmatik bir güç politikası hesabının ürünü olduğunu göstermektedir.¹³⁸

Sovyet politikasındaki bu dönüşümün nasıl gerçekleştiğini anlayabilmek için Kremlin'deki karar alma mekanizmasına da bakmak gerekmektedir. Sovyetler Birliği'nin Filistin meselesine yönelik politikasının şekillenmesi büyük ölçüde Stalin liderliğindeki dar bir parti elitinin kontrolünde gerçekleşmiştir. Ro'i'nin arşiv belgelerine dayanan çalışmasına göre bu dönemde Sovyet dış politika kararları esas olarak Stalin ve Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov tarafından belirlenmiş, Dışişleri Bakanlığı bürokrasisi ise çoğu zaman bu kararların uygulanmasında ikincil bir rol oynamıştır. Nitekim Filistin'in taksimini destekleme yönündeki Sovyet kararı, Dışişleri Bakanlığı aygıtına Andrei Gromyko'nun BM'de yaptığı konuşmadan yalnızca birkaç gün önce bildirilmiş ve kurum kısa süre içinde önceki politikasını yeniden değerlendirmek zorunda kalmıştır. Aynı dönemde Molotov'un, Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı ve BM'de Sovyet delegasyonunun önde gelen temsilcilerinden biri olan Andrei

134 Laurent Rucker, "Moscow's Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949," ss. 20-21; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, pp. 35-36.

135 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 146, 149.

136 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 146; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, pp. 35-37.

137 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 147.

138 Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 111; Andrej Kreutz. "Russian-Palestinian Relations: A historical and political analysis", p. 5.

Vyshinsky'ye gönderdiği talimatlar da Sovyet delegasyonunun BM'de izleyeceği pozisyonu doğrudan belirlemiştir. Bu durum, Stalin döneminde Sovyet dış politikasının geniş bürokratik müzakerelerden ziyade dar bir liderlik çevresi tarafından alınan stratejik kararlarla şekillendiğini ortaya koymaktadır.¹³⁹ Dolayısıyla Sovyetlerin İsrail'in kuruluş sürecinde izlediği politika, ideolojik yakınlıktan çok büyük güç rekabeti bağlamında şekillenen stratejik ve konjonktürel hesapların ürünü olarak değerlendirilmelidir.

Savaş öncesi dönemde Sovyetler'in Siyonist harekete karşı açıkça mesafeli, hatta düşmanca bir tutum sergilediği bilinmekteydi.¹⁴⁰ Fakat 1947'nin sonlarına doğru Sovyetler Birliği, bağımsız bir Yahudi devleti kurulması yönünde aktif destek vererek önceki pozisyonunun tam tersine bir duruş sergilemiş ve bu doğrultuda diplomatik ve askeri düzeyde ciddi katkılarda bulunmuştur.¹⁴¹ SSCB'nin bu stratejik dönüşümünde ideolojik saiklerden ziyade stratejik-jeopolitik hesaplar belirleyici olmuştur.¹⁴² Sovyetler, Britanya'nın Orta Doğu ve Filistin'deki konumunu ve etkisini zayıflatmak, bölgedeki güç dengesini kendi lehlerine sarsmak ve yeni koşullarda nüfuz alanı açmak amacıyla¹⁴³ İsrail'in kurulmasını desteklemiş, 1946–1948 arasında hem diplomatik destek ile hem de silah tedariki yoluyla İsrail'e ciddi askeri yardım sağlamış¹⁴⁴ ve Ginat'ın ifadesiyle İsrail'in Araplar üzerindeki ezici zaferini dört gözle beklemişlerdir.¹⁴⁵ Buna ek olarak, Schilling ve Rucker'ın ortaya koyduğu gibi Arap dünyasının ortasında bir İsrail devleti, Batı ile Araplar arasında sürekli bir çatışma yara-

139 Yaacov Ro'i. *Soviet Decision-Making in Practice: The USSR and Israel, 1947-1954*, pp. 52-53.

140 Lawrence Haddad. *Soviet-Israeli Relations 1947-1955*, p. 1.

141 Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 35; Guy Laron. "Israel and the Soviet Union 1948-1973", p. 93; Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 147; Arthur Jay Klinghoffer. *Israel and the Soviet Union: Alienation or reconciliation*, p. 2.

142 Guy Laron. "Israel and the Soviet Union 1948-1973", p. 95; Talal Nizameddin. *Russia and the Middle East. Towards a New Foreign Policy*, p. 19.

143 Robert O. Freedman. *Moscow and the Middle East: Soviet policy since the invasion of Afghanistan*, p. 16; Jeffrey Herf. *Israel's Moment: International Support for and Opposition to Establishing the Jewish State, 1945-1949*, p. 453; Arnold Kramer. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947-1953*, p. 109; Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 111; Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 118; Arthur Jay Klinghoffer. *Israel and the Soviet Union: Alienation or reconciliation*, p. 13; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 34; Yevgeny Primakov. *Russia and the Arabs: Behind the Scenes in the Middle East from the Cold War to the Present*, (Translated from the Russian by Paul Gould), Basic Books, New York, 2009, p. 254; Robert O. Freedman. *Soviet policy toward the Middle East since 1970*, p. 14; Lawrence Haddad. *Soviet-Israeli Relations 1947-1955*, p. 28.

144 Talal Nizameddin. *Russia and the Middle East. Towards a New Foreign Policy*, p. 19; Walter Schilling. "Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917," p. 9; Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 112; R. Craig Nation. "The Sources of Soviet Involvement in the Middle East: Threat or Opportunity?" içinde Mark V. Kauppi & R. Craig Nation (ed). *The Soviet Union and the Middle East in the 1980s*, LexingtonBooks, Lexington, 1982, p. 51.

145 Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 118.

tacak ve uzun vadede SSCB'ye bu bölgede ayak basması için elverişli fırsatlar sunacaktı.¹⁴⁶

Bu çerçevede Sovyetler özellikle Çekoslovakya üzerinden İsrail'e önemli miktarda silah sevkiyatına izin vermiştir. 1948 yılı boyunca gerçekleştirilen bu sevkiyatın toplam değerinin yaklaşık 12,28 milyon dolar¹⁴⁷ olduğu ve bunun İsrail'in Avrupa'daki toplam silah alımlarının %60'undan fazlasını oluşturduğu belirtilmektedir.¹⁴⁸ Bu yardımlar, 1948 Arap-İsrail Savaşı'nın erken ve kritik safhalarında İsrail'in askeri gücünün artmasına önemli katkı sağlamıştır.¹⁴⁹ Nitekim bazı araştırmacılara göre Sovyet blokunun sağladığı bu askeri destek İsrail'in savaşın erken safhalarında ayakta kalmasında kritik bir rol oynamış ve hatta bu yardım olmaksızın İsrail devletinin varlığını sürdürmesinin son derece güç olacağı ileri sürülmüştür.¹⁵⁰ Bununla birlikte literatürde bu yardımın İsrail'in kuruluşunda tek başına belirleyici olduğu yönündeki yorumlar tartışmalıdır; birçok tarihçi İsrail'in askeri örgütlenmesi, demografik mobilizasyonu ve Batı'dan sağlanan mali ve askerî destek gibi diğer faktörlerin de en az Sovyet yardımı kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.¹⁵¹

Sovyetler Birliği, bu desteği yalnızca kısa vadeli taktiksel bir adım olarak değil, aynı zamanda İsrail'in galibiyetiyle muhafazakâr Arap elitlerinin zayıflayacağını ve Orta Doğu toplumlarının komünist etkilere daha açık hâle geleceğini umarak gerçekleştirmiştir.¹⁵² 1948'de İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesinden yalnızca üç gün sonra Sovyetler, bu devleti *de jure* olarak tanıyan ilk

146 Walter Schilling. "Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917," p. 9; Laurent Rucker, "Moscow's Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949," ss. 20-23.

147 Çekoslovakya üzerinden gerçekleştirilen silah sevkiyatı kapsamında İsrail'e önemli miktarda askeri teçhizat sağlanmıştır. Bunlar arasında yaklaşık 24.500 Mauser tüfeği, 5.015 hafif makineli tüfek, 880 ağır makineli tüfek, çeşitli tanklar, 25 Avia-Messerschmitt savaş uçağı, 59 Spitfire savaş uçağı ve farklı türlerde mühimmat ve bombalar yer almaktaydı. Daha fazla bilgi için bkz. Uri Bialer. The Czech-Israeli arms deal revisited, *Journal of Strategic Studies*, 8:3, (1985): 308; Laurent Rucker, "Moscow's Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949," p. 27.

148 Uri Bialer. The Czech-Israeli arms deal revisited, *Journal of Strategic Studies*, 8:3, (1985): p. 308.

149 Arnold Kramer. *The forgotten friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947-53*, University of Illinois Press, Urbana, 1974, pp. 105-106; Yaacov Ro'i. *Soviet Decision-Making in Practice: The USSR and Israel, 1947-1954*, Routledge (First Published 1980), New York, 2018, pp. 159-160; Mohrez Mahmoud El-Hussini. *Soviet-Egyptian Relations 1945-85*, St. Martin's Press, New York, 1987, p. 40; Arthur Jay Klinghoffer. *Israel and the Soviet Union: Alienation or reconciliation*, p. 2; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 37, pp. 40-44; Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 111-113.

150 Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 118; Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 112; Mohrez Mahmoud El-Hussini. *Soviet-Egyptian Relations 1945-85*, p. 40.

151 Tartışmalar için bkz. Benny Morris. *1948: A History of the First Arab-Israeli War*, Yale University Press, 2008; Avi Shlaim. *The Iron Wall: Israel and the Arab World*, W.W. Norton, 2000; Martin Kramer. *Arab Awakening and Islamic Revival*, Transaction Publishers, 1996; Laurent Rucker, "Moscow's Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949," ss. 24-27.

152 Laurent Rucker, "Moscow's Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949," ss. 22-23.

devlettir.¹⁵³ Doğu Avrupa'daki müttefiklerine 350.000 Yahudi'nin İsrail'e göç etmesine izin vermeleri talimatını vermiştir.¹⁵⁴ Diplomatik düzeyde de İsrail'i destekleyen Sovyetler, savaş sırasında ele geçirilen topraklardan çekilmesini ve Filistinli mültecilerin dönüşünü öngören BM kararlarına karşı oy da kullanmış ve en başından beri İsrail'in BM üyeliğini desteklemiştir.¹⁵⁵ Ayrıca 27-28 Mayıs 1948 tarihlerinde BM Güvenlik Konseyi toplantısında Sovyet temsilcisi, Arap saldırısını "saldırganlık" olarak kınayıp birliklerin derhal geri çekilmesini talep ederken¹⁵⁶, Sovyet basını da Arap devletlerinin politikalarını sert bir şekilde eleştirmiştir. Sovyet basınına göre; Arap ülkeleri "*ulusal çıkarlarını veya bağımsızlıklarını savunmak için savaşmıyorlardı*" tam tersine, "*Arap saldırıganlığı nedeniyle ulusal özgürlüğünü savunan İsrail Devleti idi*".¹⁵⁷ Örneğin, Eylül 1948'de Pravda gazetesi şöyle yazmıştı: "...İsrail ordusu; İngiliz subayların komutasındaki Arap lejyonlarına karşı ülkesini savunurken, Sovyet halkının tüm sempatisi failerin değil, mağdurların yanındaydı."¹⁵⁸

Sovyet liderliği, bu erken destek döneminde İsrail'in sosyalist eğilimli bir müttefik hâline gelebileceği yönünde beklenti taşıyordu. Ayrıca Moskova, bu desteğin yalnızca İsrail'in iç siyasal yönelimi üzerinde değil, dünya Yahudileri ve özellikle ABD'deki Yahudi kamuoyu üzerinde de Sovyetler lehine olumlu bir etki doğurabileceğini hesaplamaktaydı.¹⁵⁹ Mapam¹⁶⁰ ve diğer sol-Siyo-

153 Bu bağlamda İsrail ise ilk yabancı elçilerini Çekoslovakya ve Sovyetler Birliği'ne atamıştır. Bkz. Arthur Jay Klinghoffer. *Israel and the Soviet Union: Alienation or reconciliation*, p. 13.

154 Guy Laron. "Israel and the Soviet Union 1948-1973", p. 95; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 37; Arthur Jay Klinghoffer. *Israel and the Soviet Union: Alienation or reconciliation*, p. 12; Yevgeny Primakov. *Russia and the Arabs: Behind the Scenes in the Middle East from the Cold War to the Present*, p. 254; Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 113; Adeed Dawisha. "The Soviet Union in the Arab world: The Limits to Superpower influence," içinde Adeed Dawisha & Karen Dawisha (ed). *The Soviet Union in the Middle East: policies and perspectives*, Heinemann for the Royal Institute of International Affairs, London 1982, p. 8.

155 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 148; Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 116.

156 Arap temsilciler ise Sovyetlerin İsrail'e destek vermesini ve ateşkes önerisini kınadılar ve Sovyetler Birliği'nin Arap dünyasına yönelik ikircikli politikasını eleştirdiler. Suriye delegesi Faris el-Hurit'in şu sözleri aktarıldı: "*Mısır, Suriye ve Lübnan konusunda Sovyetlerin tutumunu her zaman takdir ettik, ancak Filistin konusunda Sovyetler Birliği tam tersi bir tutum sergiliyor. SSCB, tam da davetsiz misafirleri destekliyor ve onlara ülkenin sahiplerinden daha fazla hak vermeye çalışıyor... Bu gerçeklerden, Sovyetlerin diğer konulardaki tutumununun Araplara duyduğu sempati değil, belki de misafirlere duyduğu nefretten kaynaklandığı sonucuna varabiliriz... Sovyetlerin tutumu, zayıf halkları korumak için değil, rakiplerinin otoritesini azaltmak için tasarlanmıştı. Böyle bir amaç elbette bizim minnettarlığımızı azaltacaktır.*" Bkz. Yaacov Ro'i. *Soviet Decision-Making in Practice: The USSR and Israel, 1947-1954*, p. 236.

157 Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 116.

158 Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 117.

159 Laurent Rucker, "Moscow's Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949," ss. 22-23.

160 Mapam, marksist-Siyonist bir işçi partisi olarak 1948'de kuruldu ve İsrail'de Sovyet yanlısı en açık siyasi oluşumlardan

nist gruplarla ideolojik yakınlık, Moskova'da yeni devletin sosyalist bir çizgiye evrilebileceği kanaatini güçlendirmiştir.¹⁶¹ Ancak Ben-Gurion hükümetinin güvenlik ve ekonomik destek ihtiyacı nedeniyle hızla ABD'ye yönelmesi, bu beklentiyi kısa sürede ortadan kaldırmıştır. Rucker'ın da vurguladığı üzere, Sovyet-İsrail yakınlaşması baştan itibaren ilkesel değil taktiksel bir ittifak niteliği taşıyordu; bu nedenle İngiltere'yi zayıflatma işlevi azaldıkça ve İsrail'in dış yönelimi giderek Washington'a kaydıkça, Moskova açısından bu ilişkinin stratejik değeri de hızla aşınmıştır.¹⁶² Bu çerçevede iki ülke arasındaki bu yakınlaşma uzun ömürlü olmadı. Savaşın kısa bir süre sonra İsrail'in, Sovyet çıkarlarıyla örtüşmeyecek bir şekilde bloklar arası mücadelede tarafsız ve bağımsız politikasını ortaya koyması ve 1950'de Kore Savaşı'na ABD lehine destek vermesi Sovyet liderliğinde rahatsızlık yaratmış ve ilişkiler hızla gerilmiştir.¹⁶³ ABD'nin İsrail'e sağladığı ekonomik ve askeri yardımların büyüklüğü karşısında Sovyetler rekabet edememiş, ayrıca Sovyet Yahudilerinin İsrail'e göçüne izin verilmemesi, ilişkilerde ek bir gerilim unsuru oluşturmuştur.¹⁶⁴ Golan'ın vurguladığı üzere, 1948'de Golda Meir'in Moskova ziyareti sırasında Sovyet Yahudilerinin İsrail'e gösterdiği yoğun destek Sovyet liderliğini ciddi biçimde alarma geçirmiştir. Bu gelişme, Kremlin'de Yahudi milliyetçiliğinin güçlenebileceği yönündeki kaygıları artırmış ve Sovyetlerin İsrail politikasındaki hızlı değişimin önemli nedenlerinden biri olmuştur.¹⁶⁵ Nitekim İsrail'in kurulması Sovyet liderliği açısından beklenmedik bir iç politika sorunu da yaratmıştır. İsrail, Sovyet Yahudileri nezdinde güçlü bir çekim merkezi hâline gelmiş ve Kremlin tarafından potansiyel bir "merkezkaç ve istikrarsızlaştırıcı güç" olarak algılanmıştır.¹⁶⁶ Bu koşullar altında Moskova, İsrail'in Batı bloğuna yönelmesini giderek açık bir tehdit olarak değerlendirmiş ve Arap-İsrail çatışmasına ilişkin politikasında keskin bir revizyona gitmiştir. Savaşın sona ermesiyle destek sarkacı yeniden Arap tarafına kaymış; Arap milliyetçi hareketlerinin,

---

biri olarak görüldü. Sovyet liderliği bu partiyle ideolojik yakınlık üzerinden yeni kurulan İsrail'i potansiyel bir müttefik olarak değerlendirmiş; ancak parti içinde komünist çizgiden sapmalar ve 1950'lerdeki uluslararası konjonktür, bu beklentiyi kısa sürede geçersiz kılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Britannica Editors. "Mapam." *Encyclopedia Britannica*, (September 13, 2013). Erişim tarihi: 17.10.2025. <https://www.britannica.com/topic/Mapam>.

161 Lawrence Haddad. *Soviet-Israeli Relations 1947-1955*, p. 9, p. 25.

162 Laurent Rucker, "Moscow's Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949," pp. 20-23, p. 30.

163 Arnold Kramer. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947-1953*, p. 165; Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 119; Arthur Jay Klinghoffer. *Israel and the Soviet Union: Alienation or reconciliation*, p. 18.

164 Guy Laron. "Israel and the Soviet Union 1948-1973", p. 95; Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 148; Arnold Kramer. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947-1953*, p. 165.

165 Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, pp. 44-45.

166 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 149.

İngiliz etkisini zayıflatma stratejisinde daha işlevsel araçlar sunduğu kanaati güçlenmiştir.¹⁶⁷

Sovyetler, İsrail'in Batı bloğuna yönelmesini açık bir tehdit olarak değerlendirmiş ve 1949'dan itibaren Kudüs'ün bölünmesini savunmaya başlamıştır. Kore Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, İsrail artık Moskova tarafından tamamen Batı kampıyla özdeşleştirilen düşman bir devlet olarak görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda 1946'da Sovyet iç ve dış politikasına getirilen Sovyetler Birliği'ni desteklemeyen (ya da yanlısı olmayan) herkesin, “*ipso facto – düşman*” sayan *Zhdanovizm Doktrini*¹⁶⁸ İsrail'e yönelik politikanın değişiminde önemli rol oynamıştır.¹⁶⁹ Bunun yanında 1952'de Doğu Avrupa'daki Yahudi kökenli komünist liderlere karşı başlatılan göstermelik yargulamalar ve 1953'teki “*doktorlar komplosu*” davası, İsrail kamuoyunda SSCB'ye yönelik olumsuz algıyı arttırmış ve bu bağlamda İsrail-Sovyet ilişkilerinin kopuşunu pekiştirmiştir.¹⁷⁰ Aynı yılın şubat ayında Tel Aviv'deki Sovyet büyükelçiliğine düzenlenen bombalı saldırı, diplomatik ilişkilerin kesilmesine neden olmuş; ancak Stalin'in Mart 1953'teki ölümüyle birlikte bu karar geri alınmış ve ilişkiler yeniden tesis edilmiştir.¹⁷¹ Buna kaşın Sovyet-İsrail ilişkilerinin bu en düşük noktasında, Sovyetler hâlâ Mısır'daki yeni Necib rejimini kınamış ve Arap dünyasındaki diğer rejimlere karşı her zamanki muhalefetlerini dile getirmişlerdir. Bu durum ancak Stalin'in ölümünden sonra Sovyet Ortadoğu politikasında bir değişiklik meydana gelmiştir.¹⁷²

167 Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945–1955*, p. 120.

168 Zhdanovizm, 1946–1948 arasında Sovyetler Birliği'nde Andrey Jdanov'un öncülük ettiği kültürel-siyasi doktrindir. Zhdanov Doktrini'nin ana ilkesi genellikle “*Sovyet kültüründe mümkün olan tek çatışma, iyi ile en iyi arasındaki çatışmadır*” ifadesiyle özetlenmiştir. Sanat, edebiyat ve bilimde sosyalist gerçekçiliği zorunlu kılar; Batı kültürünü “dekadan” ve “burjuva” olarak mahkûm eder; kültürü ideolojik mücadele aracı haline getirir. Ayrıca, SSCB ile “*baş kampı*” ve ABD önderliğindeki “*emperyalist kamp*” arasında keskin ayrım yapan dış politika anlayışını da ifade eder (Green & Karolides, 2005, pp. 667–668). Page'e göre; Jdanov'un “*iki kamp*” teorisini ilan etmesiyle birlikte, Sovyet dış politikası militan, doktriner ve saldırgan hale gelmiştir. Bkz. Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955–1970*, p. 18; George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 11.

169 Arthur Jay Klinghoffer. *Israel and the Soviet Union: Alienation or reconciliation*, p. 19; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 40; George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 11; Arnold Kramer. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947–1953*, p. 200;

170 Joseph Heller. *United States, the Soviet Union and the Arab-Israeli conflict, 1948–67: Superpower rivalry*, Manchester University Press, Manchester, 2016, p. 6–18; Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 147; Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 148; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 42; Arnold Kramer. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947–1953*, p. 165; Arthur Jay Klinghoffer. *Israel and the Soviet Union: Alienation or reconciliation*, p. 18; Lawrence Haddad. *Soviet-Israeli Relations 1947–1955*, p. 47.

171 Yevgeny Primakov. *Russia and the Arabs: Behind the Scenes in the Middle East from the Cold War to the Present*, p. 255.

172 Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 43.

Savaş sonrası dönemde Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya yönelik ilgisi özellikle Filistin meselesinde belirginleşmiştir. Sovyetler'in 1947'de İsrail lehine takındığı tavır, Arap dünyasındaki Sovyet diplomatlarının önerileriyle çelişmekteydi. Örneğin Irak'taki Sovyet elçisi, Siyonizm'in İngiliz emperyalizminden daha büyük bir tehdit olduğunu savunarak, bunun Arap birliğini tehlikeye atacağı uyarısında bulunmuştur.¹⁷³ Rucker'ın aktardığına göre, bazı Sovyet diplomatları ve gözlemcileri yeni Yahudi devletine verilecek desteğin Arap dünyasını Sovyetlerden uzaklaştırabileceğini, bölgedeki komünist hareketleri zayıflatabileceğini ve hatta İsrail'in ileride Amerikan nüfuzunun dayanak noktalarından birine dönüşebileceğini öngörmekteydi.¹⁷⁴ Bunun yanında Arap Komünist Partileri açısından, Sovyetlerin Filistin politikası onları zor bir ikileme sokmuştu.

Arap komünist partilerinin bu ikileme karşı karşıya kalmasının temel nedeni, örgütsel ve ideolojik bakımdan büyük ölçüde Sovyet çizgisine bağımlı olmalarıydı.¹⁷⁵ İsmail'in de vurguladığı üzere, Arap dünyasındaki komünist hareketler kuruluşlarından itibaren ideolojik yönelim, stratejik hedefler ve uluslararası politika konularında Moskova'nın çizgisini büyük ölçüde takip etmek zorunda kalmışlardı. Bu durum özellikle Filistin meselesinde belirginleşmiş; Sovyetler Birliği 1947'de Filistin'in taksim planını desteklediğinde, Arap ülkelerinde bu karara yönelik güçlü ve yaygın bir toplumsal muhalefet bulunmasına rağmen komünist partiler de Moskova'nın çizgisini benimsemek durumunda kalmıştır.¹⁷⁶ Bu durum, özellikle Filistin örneğinde, komünist hareketi "*Moskova'ya sadakat*" ile "*yerel ulusal harekete bağlılık*" arasında bölmüş; Sovyet çizgisindeki değişimler parti içi parçalanmayı hızlandırırken Arap milliyetçi çevrelerle ilişkileri de kalıcı biçimde zedelemiştir.¹⁷⁷ Nitekim İsmail'e göre Sovyetler Filistin'in bölünmesini desteklediğinde Arap komünist partileri Moskova'nın çizgisini izlemek zorunda kalmış, daha sonra Sovyet politikasının İsrail'e karşı yön değiştirmesiyle birlikte aynı partiler bu kez yeni Sovyet çizgisine uyum sağlamışlardır. Bu zikzaklar, Arap komünist hareketle-

173 Jeffrey Herf. *Israel's Moment: International Support for and Opposition to Establishing the Jewish State, 1945-1949*, p. 131; Martin Kramer. "Who Saved Israel in 1947?" p. 5.

174 Laurent Rucker, "Moscow's Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949," p. 23.

175 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 139.

176 Tareq Y. Ismael. *The communist movement in the Arab World*. Routledge, 2005, pp. 18-20, p. 66, p. 114.

177 Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, pp. 35-37, pp. 41-42; Tareq Y. Ismael. *The communist movement in the Arab World*. Routledge, 2005, pp. 18-20, p. 66, p. 114; Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 112.

rinin yerel ulusal hareketlerle ilişkilerini zayıflatmış ve onları Arap kamuoyu nezdinde çoğu zaman “*Sovyet politikasının uzantısı*” olarak algılanan örgütler hâline getirmiştir.¹⁷⁸ Bu nedenle Filistin ve Filistin’in taksimi meselesi yalnızca Sovyet dış politikasının bir yön değişikliği değil, aynı zamanda Arap komünist hareketinin iç yapısında ciddi bir meşruiyet krizine yol açan önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Bir yandan, Arap siyasi gruplarının ve halkın büyük çoğunluğu bölünmeye karşıydı ve bu destek akıntıya karşı yüzme anlamına geliyordu. Diğer yandan, Moskova’nın dikte ettiği çizgiye de bağlıydılar. Komünist partiler resmen bölünmeye destek verdiklerini ifade etseler de bu kararları tüm üyeler tarafından genel olarak kabul görmedi. Filistin Savaşı’nın patlak vermesinden kısa bir süre sonra, bu partiler iç çekişmeler ve kendi hükümetlerinin zulmü nedeniyle önemli ölçüde zayıfladılar.¹⁷⁹ Buna rağmen 14 Mayıs 1947’de Gromyko’nun BM Genel Kurulu’nda bölünme planını savunan konuşması, SSCB’nin Siyonizm’e verdiği desteğin doruk noktası olmuştur.¹⁸⁰ Ancak bu strateji, kısa vadeli taktiksel kazançlara odaklanmış; Sovyetler uzun vadede Orta Doğu’da kalıcı bir siyasi etki oluşturmakta başarısız olmuştur.

Arap dünyasına yönelik politikada belirsizlikler ve çelişkiler de dikkat çekmekteydi. Nitekim 27 Ocak 1947’de Mısır basınında, Sovyet Dışişleri Bakanı Vyçeslav Molotov’un Mısırlı Bakan Bindari Paşa’yı görüşmelere davet ettiği ve Sovyetler Birliği’nin BM’de Arap Birliği üyelerini ve Sudan konusunda Mısır’ı desteklemeye hazır olduğu yönündeki haberler, kısa bir süre sonra Tass tarafından yalanlanmıştır. Pravda ise Bindari Paşa’nın Tass’ın inkârını onayladığını bildirmiştir. Bu çelişkili tutum, Arap devletlerinde ciddi bir şaşkınlık yaratmış, Arap Birliği Genel Sekreteri Abdurrahman Azzam, “*SSCB’nin politikasını anlayamıyorum; her gün renk değiştiriyor*” sözleriyle durumu eleştirmiştir. Bu bağlamda 1947 yılı ortalarına gelindiğinde Sovyetlerin İngiliz ve Mısır arasındaki anlaşmazlığına ilişkin pozisyonu hâlâ belirsizliğini korumaktaydı.¹⁸¹

SSCB’nin bölgeye yönelik stratejisi, sadece ideolojik tercihlerle değil, aynı zamanda Batı’nın askeri ve ekonomik stratejilerine karşı hamlelerle de şekillenmiştir. Stalin’in dış politika yaklaşımı, propagandaya dayalı, katı ideolojik

178 Tareq Y. Ismael. *The communist movement in the Arab World*. Routledge, 2005, ss. 18-20, 66, 114.

179 Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 111.

180 Martin Kramer. “Who Saved Israel in 1947?” *Mosaic*, p. 5; Jeffrey Herf. *Israel’s Moment: International Support for and Opposition to Establishing the Jewish State, 1945-1949*, p. 131.

181 Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 95.

çerçevelerle sınırlı kalmış ve bölgedeki gerçek dinamikleri kavrayamayan bir perspektife dayanmıştır.¹⁸² 1945–1953 döneminde, özellikle Türkiye, İran ve Trablusgarp'ın stratejik konumuna ilgi duyan Sovyetler, bu bölgelerdeki etkilerini artırmak için çeşitli girişimlerde bulunsalar da Batı'nın güçlü konumu bu çabaları başarısızlığa uğratmıştır. Stalin'in mutlak kontrol arzusu¹⁸³, Sovyet liderliğinin uluslararası sistemi doğru analiz etmesini engellemiş; İsrail'e yönelik desteğin ardından gelen belirsizlik, Sovyet dış politikasında yönsüzlük izlenimini güçlendirmiştir.¹⁸⁴ Bu dönemde Sovyet Orta Doğu politikasının temel zaafı, bölgedeki ulusal hareketlerle oluşan sınırlı ortak çıkarları uzun vadeli stratejik iş birliklerine dönüştürecek imkân ve araçlardan yoksun olmasıdır. İsrail'in Batı'ya olan ekonomik ve askeri bağımlılığı, onu kaçınılmaz olarak SSCB'ye düşman bir bloğa yerleştirmiştir. Stalin sonrası dönemde diplomatik ilişkiler kısa süreliğine normalleşse de İsrail'in tarafsızlık politikasını terk ederek Batı'ya yaklaşması, ilişkilerin yeniden zayıflamasına neden olmuştur. Prag duruşmaları, İsrail-Sovyet ilişkilerini uçuruma sürüklemiş; İsrail'in Prag elçisinin sınır dışı edilmesi, bu sürecin sembolik bir göstergesi olmuştur.

1945–1953 döneminde Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu politikası büyük ölçüde başarısız olmuş, çoğu durumda beklenenin aksine ters sonuçlar doğurmuştur.¹⁸⁵ Bu süreçte izlenen politikalar ne İsrail ile ne de Arap devletleriyle kalıcı ve güvene dayalı ilişkilerin tesis edilmesine imkân vermemiştir.¹⁸⁶ İsrail'e sağlanan destek, kısa vadede İngiltere'nin bölgedeki nüfuzunu zayıflatmış gibi görünse de uzun vadede Arap dünyasında Sovyetler Birliği'ne duyulan güveni aşındırmış ve Moskova'nın Orta Doğu'nun hem kuzey hem de güney kanadında etkisizleşmesine yol açmıştır.¹⁸⁷ Ayrıca 1940'ların sonlarında Sovyetler açısından Arap Doğu'sunda etkin bir politika geliştirilmesinin önündeki bir diğer engel, Moskova'nın İslam'a yönelik olumsuz tutumuydu.¹⁸⁸ Sovyet

182 Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 19; Walter Schilling. "Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917," pp. 9-10.

183 Bu bağlamda Stalin'in son yıllarında Orta Doğu'daki Sovyet politikası çoğunlukla angajman eksikliğiyle karakterize edildi. Stalin doğrudan kontrol edemeyeceği hiçbir şeye güvenmedi ve dikkatini Orta Avrupa ve Uzak Doğu'daki geleneksel Doğu-Batı askeri mücadelesine odaklamayı seçti. Bkz. George W. Breslau. "On collaborative competition," içinde George W. Breslau (ed). *Soviet strategy in the Middle East*, Routledge, London, 2016, p. 4.

184 Walter Schilling. "Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917," p. 10.

185 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 138.

186 Moshe Efrat & Jacob Bercovitch (eds.). *Superpowers and client states in the Middle East: the imbalance of influence*, p. 2; Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 19.

187 Robert O. Freedman. *Moscow and the Middle East: Soviet policy since the invasion of Afghanistan*, p. 16.

188 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 56.

yönetimi, pan-İslamcı unsurların kendi toprak bütünlüğü içindeki Orta Asya'ya yönelik oluşturacağı potansiyel tehditlere odaklanmış, bu çerçevede din karşıtı propagandada İslam'a özellikle küçültücü bir yer ayırmıştır. Müslüman yönetici sınıflar ve din alimleri Sovyet rejimi tarafından sistematik biçimde düşman olarak tanımlanmış, dolayısıyla devrimci harekete tehdit unsuru olarak görülmüştür. Sovyet Müslümanlarının hacca gitmelerine izin verilmemiş, Müslüman yaşam tarzı ise gerici, maddi ilerlemenin önünde engel teşkil eden bir unsur olarak nitelendirilmiştir. Bu yaşam biçimi, Sovyet söyleminde feodal yöneticiler ile Batılı sömürgeciler tarafından sömürü amaçlı olarak yapay biçimde teşvik edilen bir olgu şeklinde tasvir edilmiştir.¹⁸⁹

Özellikle 1949-53 yılları arasında devam eden ancak giderek azalan samimi Sovyet-İsrail ilişkileri döneminde, Sovyetler'in Arap-İsrail çatışması bağlamında Arapların tutumlarına kayması söz konusu olmamıştır.¹⁹⁰ Moskova, İsrail'e karşı daha soğuk bir tavır takınsa da Arap-İsrail bağlamında ortaya çıkan çeşitli anlaşmazlıklarda Arap tarafını desteklememiştir.¹⁹¹ Sovyetler Arap-İsrail meselesine daha az müdahil oldu, herhangi bir tutum almaktan kaçındı ve her iki tarafla da özdeşleşmek yerine tarafsızlığı tercih etti ve BM'deki bu konuyla ilgili konularda Arapları desteklemekten ziyade çekimser kalmak şeklindeydi.¹⁹² Örneğin, 1951'de BM Güvenlik Konseyi'nde, Mısır'ın İsrail'in Kanal'ı kullanımına müdahalesini durdurmayı amaçlayan Süveyş Kanalı'nda seyrişer serbestisi hakkındaki kararda Sovyetler çekimser kalmıştır.¹⁹³ Hatta

189 Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 20.

190 Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 20; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, pp. 39-41.

191 Yaacov Ro'i. *From encroachment to involvement: a documentary study of Soviet Policy in the Middle East, 1945-1973*, p. 116.

192 Böyle bir politikanın nedenleri muhtemelen üç yönlüydü. Birincisi, Arap devletleri hâlâ kesinlikle İngiliz yanlıydı; ikincisi ise Moskova, Arap dünyasında Batı ile rekabet edemeyecek veya Batı'ya meydan okuyamayacak kadar zayıftı. Üçüncüsü, Jdanovizm'in, yani dünyaya iki kamplı bakış açısının kalıntıları, Stalin'in Arap dünyasında fırsat aramasını engellemiş olabilir. Arap-İsrail bağlamında Sovyetlerin tarafsızlığı, Moskova'nın İsrail yanlısı kimliğinden kurtulup Arapları İngiltere'den kazanma çabasına hazırlık olarak da görülebilir. Ancak gerçekte, Moskova'nın Arap-İsrail çatışmasının belirli meselelerindeki tutumları, Arapların gözünde lehte bir etki yaratmayı amaçlamıyordu. Örneğin, temel meselelerden biri olan İsrail'in Araplar ile doğrudan müzakere talebi konusunda Moskova, 1952'ye kadar İsrail'e destek verdi. Ancak Sovyet ve İsrail'in motivasyonları bu konuda oldukça farklıydı: İsrail, Araplardan varlığının tanınmasını ve kabul edilmesini istiyordu; Sovyetler Birliği ise daha ziyade Batılı güçlerin rol oynamasını engellemek istiyordu. Net sonuç, Arap yanlısı olmaktan uzak bir tutumdur. Bkz. Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, pp. 39-41; Galia Golan. "The Cold War and the Soviet attitude towards the Arab-Israeli conflict," içinde Nigel J. Ashton (ed). *The Cold War in the Middle East*, Routledge, London, 2007, p. 60.

193 Galia Golan. "The Cold War and the Soviet attitude towards the Arab-Israeli conflict," p. 60; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 42.

Sovyetlerin yeni Mısır rejimine bakış açısı, 1954'e kadar düşmanca sayılabilecek bir şekilde devam etti.¹⁹⁴

Bu tarafsız tutuma karşın Sovyetler, Kral Abdullah'ın İngilizlerle yakın ilişkisi nedeniyle Ürdün'e karşı daha doğrudan bir muhalefet sergilediler. Moskova, Ürdün'ün Batı Şeria'yı ilhak etmesine 1949 sonbaharına kadar karşı çıkmıştır. Sovyetler, Ürdün'ün bu toprakları ele geçirmesini engellemek için (bölünme planına uygun olarak) bağımsız bir Arap devletinin kurulmasını savundu. Aynı nedenle Moskova, bir süre Kudüs'ün uluslararasılaşmasını, İsrail karşıtı bir tutum olarak değil, İsrail'e açıklandığı gibi, Ürdün'ün Doğu Kudüs'ü ilhakına karşı çıktığı için savunmaya devam etti. Bu başarıldıktan ve hem İsrail hem de Ürdün uluslararasılaşmaya karşı çıktıktan sonra, Sovyetler 1950'lerin başlarında Kudüs'ün her iki bölgesi için de kabul edilebilir bir çözüm bulmaktan bahsetmeye başladı. Bu, Kudüs'ün bölünmesinin fiili olarak kabulüydü. Sovyetler her ne kadar Sovyet diplomatik misyonu Tel Aviv'de kurulmuş ve orada kalmış olsa da 1949 gibi erken bir tarihte, Kudüs'te İsrail'in hükümet merkezini kabul eden tek yabancı devlet olan Hollanda ile birlikte Kudüs'teki İsrail Meclisi Knesset'in açılışına katıldı.¹⁹⁵

V. Sonuç

1917–1953 dönemi, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu politikasının hem ideolojik çerçevesinin şekillendiği hem de jeopolitik sınırlarının somutlaştığı kurucu bir evre niteliği taşımaktadır. Bolşevik Devrimi sonrasında bölge, sosyalist evrenselciliğin anti-emperyalist hedefleri doğrultusunda kapitalist sisteme karşı yürütülen küresel mücadelenin doğal bir uzantısı olarak görülmüştür. Ancak erken dönem devrimci söylem, iç konsolidasyon ihtiyaçları, ekonomik imkânların sınırlılığı, Orta Doğu'nun sosyo-politik yapısının yanlış okunması ve İngiliz nüfuzunun ağırlığı nedeniyle bu yaklaşım sahada kalıcı bir dönüşüm yaratamamıştır. Lenin dönemindeki yüksek retorik ve sahadaki jeopolitik gerçeklik ile uygulamadaki kısıtlar arasındaki bu uyumsuzluk, Sovyet Orta Doğu politikasının temel yapısal gerilimlerinden birini gözler önüne sermiştir.

1920'lerin sonlarından itibaren Stalin liderliğinde dış politikanın ideolojik aktivizmden uzaklaşıp güvenlik, sınır istikrarı ve büyük güç rekabeti eksenine oturması ise Sovyetlerin bölgedeki davranış biçimini köklü biçimde dönüştür-

194 Karen Dawisha. *Soviet foreign policy towards Egypt*, p. 6.

195 Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, pp. 41-42.

müştür. Yemen ve Hicaz ile ilişkiler, İran'daki müdahaleler, Türkiye ile anlaşmalar ve Filistin/İsrail meselesine yönelik taktiksel pozisyon alımları; Moskova'nın bu dönemde ideolojik esneklik, fırsatçı diplomasi ve güvenlik önceliklerini birlikte kullanarak çok katmanlı bir dış politika yürüttüğünü göstermektedir. Buna karşın Suudi Arabistan ile ilişkilerin kopması, İran'daki girişimlerin başarısızlığı ve İsrail'in hızla ABD'ye yaklaşması, Sovyet nüfuzunun bölgedeki yapısal sınırlılıklarını yeniden görünür kılmıştır. Bu durum, ideolojik yönelim ile jeopolitik gerçeklik arasındaki gerilimin Stalin döneminde dahi ortadan kalkmadığını, sadece farklı araçlarla yönetildiğini kanıtlamaktadır.

Bu dönemin kalıcı mirası özellikle dört düzeyde ortaya çıkmıştır. Birincisi, Sovyetler ile milliyetçi hareketler arasında rekabet ve taktiksel iş birliğini aynı anda mümkün kılan “hibrit ilişki modeli”, bölgedeki birçok aktörle kurulan temasların karakterini belirlemiştir. İkincisi ise, Filistin meselesi Sovyet dış politika tahayyülünde hem meşruiyet hem de bölgesel denge unsuru hâline gelmiş, ilerleyen yıllarda ideolojik ve stratejik yorumların kesişim alanlarından biri olmuştur. Üçüncüsü, İran hem sınır güvenliği hem de bölgesel nüfuz rekabeti bakımından Sovyet stratejik düşüncesinin merkezine yerleşmiş; bu konumlandırma 20. yüzyıl boyunca istikrarlı biçimde devam etmiştir. Bu dönemin dördüncü önemli mirası, Sovyetlerin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Akdeniz ve Orta Doğu'ya stratejik erişim sağlamayı dış politikanın temel hedeflerinden biri hâline getirmesidir. Bu yönelim, 1950'lerden itibaren Moskova'nın bölgeye daha doğrudan müdahil olmasının önünü açmış; özellikle 1951 sonrası Mısır merkezli gelişmelerle birlikte, Orta Doğu'nun Soğuk Savaş boyunca süper güçler arası rekabetin başlıca sahnelerinden biri hâline gelmesine doğrudan katkı sağlamıştır. Bu çerçevede 1953 sonrası Sovyet açılımı, keskin bir kopuştan ziyade bu dönemde şekillenen stratejik ve zihinsel birikimin yeniden yorumlanmış devamı niteliğindedir. Buna ek olarak Sovyet etkisinin sınırlı kalmasının başlıca nedenleri; İngiltere'nin bölgedeki üstünlüğü, Sovyet karar alıcılarının İslam ve Arap milliyetçiliğini çoğu zaman indirgemeci bir ideolojik şablona sıkıştırması ve Sovyet devletinin ekonomik ve askerî imkânlarının sınırlılığı olmuştur. Bu faktörler, Moskova'nın bölgede uzun vadeli bir nüfuz mimarisi inşa etmesini engellemiş ve Orta Doğu politikasını kısa vadeli ve fırsatçı hamlelerle sınırlı bir hatta çekmiştir.

Bununla birlikte 1917–1953 dönemi, Sovyet dış politikasının daha sonraki gelişimi açısından sadece sınırlılıklar değil, aynı zamanda kritik bir zihinsel ve

stratejik birikim üretmiştir. Bu evre, literatürde sıkça vurgulandığı üzere, ideolojiden realizme geçişin bir tür “*tarihsel laboratuvarı*” niteliğindedir: Devrimci evrenselcilik ile devlet merkezli güç siyaseti arasındaki gerilim bu dönemde sınınmış, araç seti çeşitlenmiş, diplomatik refleksler şekillenmiştir. Sovyet liderliğinin bölgeyle kurduğu temas biçimleri, Soğuk Savaş’ın ilerleyen yıllarında Moskova’nın Orta Doğu’ya yönelik daha kurumsallaşmış ve kapsamlı açılımlarının entelektüel ve stratejik temelini oluşturmuştur.

Bu çalışma, Sovyet dış politikasını Orta Doğu bağlamında ele alırken ideoloji–realizm gerilimini açıklayıcı bir analitik çerçeveye yerleştirerek literatüre kavramsal bir katkı sunmaktadır. Erken Sovyet döneminin çoğu araştırmada parçalı biçimde incelenen dış politika pratikleri, bu makalede hem kurumsal ikilik (Komintern–Narkomindel) hem de stratejik yönelim farklılıkları üzerinden bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Böylece Sovyet dış politikasının sadece normatif bir ideolojik yönelimle değil, aynı zamanda pragmatik ve güvenlik merkezli bir stratejik kültürle şekillendiği gösterilmiştir. Bu çerçeve, Sovyet dış politika davranışını dönemsel kırılmalar ve süreklilikler üzerinden okuma imkânı sağlayarak hem Soğuk Savaş öncesi hem de sonrası Rus dış politikasının uzun erimli dinamiklerini anlamaya yönelik teorik tartışmalara katkı sunmaktadır.

Tablo 2: 1917–1953 Arası Sovyet Orta Doğu Politikasında Stratejik Motifler ve Sonuçları

SSCB’nin Stratejik Motifi	İdeolojik Temel	Jeopolitik Temel	Beklenen Sonuç	Gerçekleşen Sonuç (1953’e Kadar)
İngiliz Nüfuzunu Zayıflatma	Anti-emperyalizm; ulusal kurtuluş hareketlerinin desteklenmesi	İngiliz mandalarının çözülmesi; bölgesel güç boşluğu oluşturma	Arap dünyasında İngiltere karşıtı hareketlerin güçlenmesi	Kısmi başarı: İngiltere’nin Arap dünyasındaki konumu aşınsa da tam olarak ortadan kalkmadı
İsrail’i Potansiyel Sosyalist Ortak Olarak Konumlama (1947–49)	Mapam ve sosyalist örgütlerle ideolojik yakınlık	Yeni kurulan devlet üzerinde nüfuz kazanma	İsrail’in Sovyet yanlısı bir pozisyon geliştirmesi	Başarısızlık: İsrail kısa sürede ABD–Batı eksenine yöneldi

Soğuk Savaş Bağlamında Bölgesel Etki Alanı Arayışı	Anti-kolonyal söylem + sosyalist dayanışma	Batı blokunu çevreleme; krizleri stratejik kaldıraç olarak kullanma	Ortadoğu'nun Doğu Bloku lehine konumlanması	Sınırlı sonuç: SSCB, Arap milliyetçiliği ile taktiksel yakınlaştı ancak kalıcı hegemonya kuramadı
---	---	---	--	---

Sonuç olarak 1917–1953 dönemi, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu politikasında henüz kalıcı, derinlikli ve sürdürülebilir bir nüfuz alanı oluşturamadığı; ancak ideolojik söylemin, stratejik önceliklerin ve diplomatik davranış birikiminin şekillendiği bir “*hazırlık ve konumlanma evresi*” olarak değerlendirilmiştir. Bu kurucu dönem, hem Soğuk Savaş boyunca Sovyet dış politikasının bölgesel açılımlarını hem de Sovyet sonrası Rusya'nın Orta Doğu'ya yönelik stratejik yaklaşımının arka planını anlamak açısından temel bir referans noktası olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Asadpour, Ahamd Ali. *Der Iran in der internationalen Politik 1939-1948*. Inauguraldissertation zur Erlangung des akademischen Doktorgrades an der Philosophischen Fakultät der Universität Mannheim, 2002. Erişim: 13.07.2025. <https://d-nb.info/968790879/34>
- Bachmann, Wiebke. *Die UdSSR und der Nabe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München, 2011.
- Baldry, John. “Soviet relations with Saudi Arabia and the Yemen 1917–1938.” *Middle Eastern Studies*, Vol. 20, No. 1 (Jan., 1984): ss. 53-80. Erişim: 02.07.2025. <http://www.jstor.org/stable/4282977>.
- Barmin, Yury. “How Moscow lost Riyadh in 1938.” *Aljazeera* (15 Ekim 2017), Erişim: 02.07.2025. <https://www.aljazeera.com/opinions/2017/10/15/how-moscow-lost-riyadh-in-1938>
- Bialer, Uri. The Czech-Israeli arms deal revisited, *Journal of Strategic Studies*, 8:3, (1985): ss. 307-315.
- Breslauer, George W. “On collaborative competition,” içinde George W. Breslauer (ed). *Soviet strategy in the Middle East*, Routledge, London, 2016a, ss. 3-22.
- Britannica Editors. “Mapam.” *Encyclopedia Britannica*, (September 13, 2013). Erişim 17.10.2025. <https://www.britannica.com/topic/Mapam>.
- Carr, Edward Hallet. *The Bolshevik Revolution, 1917–1923* (Vol. 3). WW Norton & Company, New York, 1985.
- Chubin, Shahram. *Soviet policy towards Iran and the Gulf*, The International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper No. 157, London, 1980.
- Cook, Steven A. *The Struggle for Egypt. From Nasser to Tabriri Square*, Oxford University Press, New York, 2011.

- Dawisha, Karen. *Soviet foreign policy towards Egypt*, The Macmillan Press, London, 1979.
- Dawisha, Adeed. "The Soviet Union in the Arab world: The Limits to Superpower influence," içinde Adeed Dawisha & Karen Dawisha (ed) *The Soviet Union in the Middle East: policies and perspectives*, Heinemann for the Royal Institute of International Affairs, London 1982, ss. 8-23.
- Efrat, Moshe & Bercovitch, Jacob (eds.). *Superpowers and client states in the Middle East: the imbalance of influence*, Routledge, London, 1991.
- El-Hussini, Mohrez Mahmoud. *Soviet-Egyptian Relations 1945-85*, St. Martin's Press, New York, 1987.
- Freedman, Robert O. *Soviet policy toward the Middle East since 1970*. Third Edition, Praeger, New York, 1982.
- Freedman, Robert O. *Moscow and the Middle East: Soviet policy since the invasion of Afghanistan*. CUP Archive, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
- Ginat, Rami. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, A Thesis Submitted for the Degree of Ph.D. University of London, 1991.
- Golan, Galia. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- Golan, Galia. "The Cold War and the Soviet attitude towards the Arab-Israeli conflict," içinde Nigel J. Ashton (ed). *The Cold War in the Middle East*, Routledge, London, 2007, ss. 69-83.
- Green, Jonathon & Karolides, Nicholas. J. *Encyclopedia of censorship* Facts, On File, Inc., New York, 2005.
- Haddad, Lawrence. *Soviet-Israeli Relations 1947-1955*. American University of Beirut (Lebanon), 1961.
- Halliday, Fred "Revolution in Iran: was it possible in 1921?" *Libcom Org* (August 28, 2013), Erişim: 11.07.2025. <https://libcom.org/article/revolution-iran-was-it-possible-1921-fred-halliday>
- Heller, Joseph. *United States, the Soviet Union and the Arab-Israeli conflict, 1948-67: Superpower rivalry*, Manchester University Press, Manchester, 2016.
- Herf, Jeffrey. *Israel's Moment: International Support for and Opposition to Establishing the Jewish State, 1945-1949*, Cambridge University Press, Cambridge, 2022.
- Hirszowicz, Lukasz. "Soviet perceptions of Zionism." *Soviet Jewish Affairs*, Vol. 9 No. 1 (1979): 53-65. Erişim: 06.07.2025. <https://doi.org/10.1080/13501677908577302>
- Ismael, Tareq Y. *The communist movement in the Arab World*, Routledge, London, 2005.
- Katzer, Nikolaus. "Ideologie und Pragmatismus in der sowjetischen Aussenpolitik." *Aus Politik und Zeitgeschichte APuZ* 1-2/2009, (29 Dezember 2008): ss. 3-10. Erişim: 12.07.2025. <https://www.bpb.de/system/files/pdf/DYKJMY.pdf>
- Kazemzadeh, Firuz. "Soviet-Iranian Relations: A Quarter-Century of Freeze and Thaw," içinde Ivo J. Lederer & Wayne S. Vucinich (ed). *The Soviet Union and the Middle East: The Post-World War II Era*, Hoover Institution Press, Stanford, 1974, ss. 55-77
- Kennedy-Pipe, Caroline. *Russia and the World 1917-1991*, Arnold, London, 1988.
- Klieman, Aaron S. *Soviet Russia and the Middle East*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1970.

- Klinghoffer, Arthur Jay. *Israel and the Soviet Union: Alienation or reconciliation*, Westview Press, Boulder, 1985.
- Kocho-Williams, Alastair. *Russian and Soviet Diplomacy, 1900–39*. London: Palgrave Macmillan, 2012.
- Kramer, Arnold. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947–1953*, University of Illinois Press, Urbana, 1974.
- Kramer, Martin. *Arab Awakening and Islamic Revival*, Transaction Publishers, 1996.
- Arnold, Krammer. *The forgotten friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947–53*, University of Illinois Press, Urbana, 1974.
- Kramer, Martin. “Who Saved Israel in 1947?” *Mosaic*, (6 Ekim 2017) Erişim: 20.07.2025. https://scholar.harvard.edu/files/martinkramer/files/who_saved_israel_1947.pdf
- Kreutz, Andrej. “Russian-Palestinian Relations: A historical and political analysis”. *Journal of Military and Strategic Studies*, Vol. 6, Issue 3 (Spring 2004): ss. 1–73. Erişim: 30.07.2025. https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/jmss/jmss_2004/v6n3/jmss_v6n3f.pdf
- Kreutz, Andrej. “Russia and the Arabian peninsula”. *Journal of Military and Strategic Studies*, Vol. 7, Issue 2 (Winter 2004): ss. 1–58. Erişim: 30.07.2025. <https://jmss.org/article/view/57765/43440>
- Kreutz, Andrej. *Russia in the Middle East: friend or foe?* Praeger Security International, Westport, 2007.
- Laqueur, Walter Z. *The Soviet Union and the Middle East*, Frederick A. Praeger, New York, 1959.
- Laron, Guy. “Israel and the Soviet Union 1948–1973,” içinde Joel Peters and Rob Geist Pinfeld (ed). *Routledge Handbook on Israel's Foreign Relations*, Routledge, London, 2024, ss. 93–103.
- Lenczowski, George. “Soviet Policy in The Middle East: A Summary of Developments Since 1945,” *Journal of International Affairs* 8, no. 1 (1954): ss. 52–61. Erişim: 10.07.2025. <http://www.jstor.org/stable/24355315>.
- Lenczowski, George. *Soviet advances in the Middle East*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, 1971.
- Lederer, Ivo J. & Vucinich, Wayne S. *The Soviet Union and the Middle East: The Post-World War II Era*. Hoover Institution Press, Stanford, 1974.
- Limbrunner, Mirjam. “The struggle between Communism and Zionism. Jewish collective identity between class and state in revolutionary Russia and historic Palestine”, *Global Histories: A Student Journal*, Vol. 5, No. 2 (November 2019): ss. 58–88. Erişim: 11.07.2025. <https://www.globalhistories.com/index.php/GHSJ/article/view/334/181>
- Magnus, Ralph H. *Documents on the Middle East*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, 1969.
- McDermott, Kevin & Agnew, Jeremy. *The Comintern: A history of international communism from Lenin to Stalin*, Macmillan, Basingstoke, 1996.
- McLaurin, Ronald D. *The Middle East in Soviet Policy*, Lexington Books D.C. Heath and Company, Toronto, 1975.
- Morozov, Boris. “The Outbreak of the June 1967 War in Light of Soviet Documentation,” içinde Yaacov Ro'i & Boris Morozov (ed). *The Soviet Union and the June 1967 Six Day War*, Stanford University Press, Stanford, 2008, ss. 43–64.

- Morris, Benny. *1948: A History of the First Arab-Israeli War*, Yale University Press, 2008.
- Moubayed, Sami. “How the Soviet Union collapse impacted the Arab World”, *Al Majalla*. (24 Dec 2023), Erişim: 08.08.2025. <https://en.majalla.com/node/306771/documents-memoirs/how-soviet-union-collapse-impacted-arab-world>
- Nation, R. Craig. “The Sources of Soviet Involvement in the Middle East: Threat or Opportunity?” içinde Mark V. Kauppi & R. Craig Nation (ed). *The Soviet Union and the Middle East in the 1980s*, LexingtonBooks, Lexington, 1982, ss. 41-70.
- Naumkin, Vitaly. “Kingdom of Saudi Arabia in the Late 1920-s–Early 1930-s: Lessons from the Soviet–British Competition”, *Современная Европа* 5 (119) (2023): ss. 161-177.
- Naumkin, Vitaly, and Vasily Kuznetsov. “The Kingdom of Saudi Arabia: More on Determining the Model of Arab Nationhood”, *Comparative Politics Russia* 14.1-2 (2023): ss. 115-132.
- Naumkin, Vitaly V. “Soviet Diplomacy and the All-Muslim Congress in Saudi Arabia”, *Vestnik Instituta vostokovedeniya RAN*, 2024, No. 2, ss. 30-43.
- Naumkin, Vitaly V. “The Soviet Union and the Kingdom of Saudi Arabia in the 1930s”, *Уральское востоковедение*. Вып. 15: Ближний Восток–на перекрестке путей и судьб: к юбилею академика РАН ВВ Наумкина к 25-летию кафедры востоковедения УрФУ (2025): ss. 29-45.
- Nizameddin, Talal. *Russia and the Middle East. Towards a New Foreign Policy*. New York: St. Martins Press, 1999.
- Nollau, Günther. „Das proletarische Rußland — der beste Freund des persischen Volkes”, *Aus Politik und Zeitgeschichte APuZ* 37 (9. September 1959): ss. 461-474. Erişim: 12.07.2025. <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/archiv/525856/das-proletarische-russland-der-beste-freund-des-persischen-volkes/>
- Page, Stephen. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, Central Asian Research Centre in association with Canadian Institute of International Affairs, London, 1971.
- Primakov, Yevgeny. *Russia and the Arabs: Behind the Scenes in the Middle East from the Cold War to the Present*, (Translated from the Russian by Paul Gould), Basic Books, New York, 2009.
- Quigley, John. “Leon Trotsky and the Prohibition against Secret Treaties”, *Journal of the History of International Law/Revue d'histoire du droit international* 19.2 (2017): ss. 246-273. Erişim: 29.06.2025. <https://doi.org/10.1163/15718050-19231017>
- Ro'i, Yaacov. *From encroachment to involvement: a documentary study of Soviet Policy in the Middle East, 1945-1973*, Transaction Publishers, New Brunswick, 1974.
- Ro'i, Yaacov. *Soviet Decision-Making in Practice: The USSR and Israel, 1947-1954*, Routledge (First Published 1980), New York, 2018.
- Rochweg, Eric. Soviet Strategy in the Middle East: A Delicate Balance. *The Mirror-Undergraduate History Journal*, 27/1, (2007): ss. 143-167. Erişim: 12.08.2025. <https://ojs.lib.uwo.ca/index.php/westernmirror/article/view/15977/12406>
- Rucker, Laurent. “Moscow’s Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949”, Cold war international history project, *Woodrow Wilson International Center for Scholars*, 2005.
- Schattenberg, Susanne. “Der Sieg der Bolschewiki.” Sowjetunion I: 1917-1953, *Informationen zur politischen Bildung izpb*, Nr. 322, 2/2014: ss. 3-39. Erişim: 12.07.2025. https://www.bpb.de/system/files/dokument_pdf/bpb_izpb_Informationen_Sowjetunion_barrierefrei_optimiert_1.pdf

- Schilling, Walter. “Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917,” *Aus Politik und Zeit Geschichte*, APuZ B 51-52/75 (20. Dezember 1975): ss. 3-18. Erişim: 21.06.2025. https://www.bpb.de/system/files/apuz_files/1975-51-52/APuZ_1975_51-52.pdf
- Sharif, Walid. “Soviet Marxism and Zionism,” *Journal of Palestine Studies*, 6/3 (1977): ss. 77-97. Erişim: 24.06.2025. <https://doi.org/10.2307/2535581>
- Shlaim, Avi. *The Iron Wall: Israel and the Arab World*, W.W. Norton, 2000.
- Starch, Roland. „Die KPÖ und die Komintern“, Diplomarbeit in Universität Wien, 2009. Erişim: 27.06.2025. <https://services.phaidra.univie.ac.at/api/object/o:1256216/get>
- Şimşek-Özkan, Elif. “Rusya Türkiye İlişkileri”, içinde Sertif Demir, Poyraz Gürson, Ayça Eminoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikası: Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler*, Barış Yayınevi, Ankara, 2017, ss. 282-331.
- Uldricks, Teddy J. *Diplomacy and Ideology: The Origins of Soviet Foreign Relations, 1917-1930*, SAGE Publications, London, 1979.
- Vasiliev, Alexy. *Russia's Middle East Policy, From Lenin to Putin*. Durham Modern Middle East and Islamic World Series. London: Routledge, 2018.
- Weinbaum, Marvin G. “Soviet Policy and the Constraints of Nationalism in Iran and Afghanistan,” içinde Yaacov Ro'i (ed). *The USSR and the Muslim world: Issues in domestic and foreign policy*, George Allen & Unwin, London, 1984, ss. 226-260.
- Yodfat, Aryeh Y. *The Soviet Union and the Arabian Peninsula Soviet Policy Towards the Persian Gulf and Arabia*, Croom Helm, London, 1983.